

Конституційне право України

Курс лекцій

Ужгород - 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
КАФЕДРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО
ПРАВОНАСТВА

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ
Курс лекцій

Ужгород – 2022

УДК 342 (072)

Якимович Я.В. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Видання містить лекційний курс сучасного конституційного права України, який розкриває ключові аспекти Конституції України, її структуру та зміст. Доступною формою подано систематизований виклад розділів Основного Закону, висвітлено зв'язки, які формують конституційний лад поєднанням суспільного ладу (право, свободи та обов'язки людини і громадянина) та державного ладу (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України та інше). Окремі розділи присвячені теорії конституціоналізму та конституційно-правовій реформі в Україні, що дозволяє ширше розглянути проблематику суспільного договору.

Наукова розробка сприяє належному опануванню матеріалу як студентам перших курсів, так аспірантам, здобувачам та всім зацікавленим у конституційній організації сучасної України.

Рецензенти: Ленгер Я. І. – доктор юридичних наук, професор;

Фрідманський Р.М. – кандидат юридичних наук, доцент.

©Якимович Я.В. - 2022

Зміст

Тема №1. Конституційне право як галузь національного права України.....	5
Тема № 2. Конституція України як основне джерело конституційного права України.....	14
Тема № 3. Основи конституційного ладу України.....	26
Тема № 4. Конституційне закріплення прав, свобод і обов'язків людини та громадянина в Україні.....	31
Тема № 5. Форми безпосередньої демократії в Україні.....	50
Тема № 6. Законодавча влада в Україні.....	59
Тема № 7. Конституційно-правовий статус народних депутатів України.....	70
Тема № 8. Конституційно-правовий статус Президента України.....	76
Тема № 9. Організація виконавчої влади в Україні.....	83
Тема № 10. Конституційно-правові основи здійснення правосуддя в Україні...	93
Тема № 11. Конституційний Суд України.....	101
Тема № 12. Територіальний устрій України.....	106
Тема № 13. Місцеве самоврядування в Україні.....	113
Тема № 14. Конституційно-правова реформа в Україні.....	120
Список рекомендованої літератури.....	124

Тема № 1. Конституційне право як галузь національного права України

- 1. Поняття, предмет та методи конституційного права**
- 2. Конституційно-правові норми: зміст, структура та класифікація**
- 3. Конституційно-правові інститути. Система конституційного права**
- 4. Конституційно-правові відносини**
- 5. Джерела конституційного права України**
- 6. Місце конституційного права у національній правовій системі**

1. Поняття, предмет та метод конституційного права

Конституційне право – це система загальнообов’язкових, формально визначених, гарантованих державою норм, принципів, функцій, які врегульовують відносини щодо правового статусу особи та процесів державного правління на рівні основного закону.

Предметом конституційного права виступають відносини, які виникають між суб’єктами з приводу реалізації елементів правового статусу особи (наприклад: гарантій, права, свободи та обов’язки) та державотворчих процесів (поділ на гілки влади, функції органів, повноваження суб’єктів державної влади та взаємодія між державними органами).

Методами конституційного права визначаються інструменти або способи врегулювання взаємовідносин між суб’єктам (учасниками) конституційного права.

У конституційному праві основними методами виступають: *імперативний* та *диспозитивний*.

Імперативний метод – це спосіб взаємодії, який виникає між суб’єктами, котрі знаходяться в умовах правового підпорядкування (наприклад, між керівником та підлеглим).

Диспозитивний метод – це спосіб взаємодії, який виникає між незалежними суб’єктами з рівним правовим статусом (наприклад, між парламентарями, президентами країн, міністрами різних галузей).

Виділяють також спеціальні методи правового регулювання:

Дозволи – метод, який передбачає вільну можливість у реалізації прав чи повноважень.

Заборони – метод, який встановлює обмеження та не допускає реалізацію прав та повноважень.

Зобов'язання – метод, який встановлює необхідну поведінку та реалізується через обов'язки чи повноваження.

Метод можна кваліфікувати як одну зі складових конституційно правової норми (те, в який спосіб реалізовується регулювання). Іншою складовою є предмет (те, на що спрямовано регулювання), який регламентується відповідними правилами поведінки. У сукупності предмет регулювання та метод регулювання складають внутрішній зміст правової норми (зовнішній вираз відображається в її структурі). Під час формування правової норми використовують загальноюридичні методи.

Загальноюридичні методи спрямовані не на врегулювання відносин, а на формування норми права та структури держави:

Формально-правовий (формально юридичний, догматичний) – метод, який дозволяє зіставляти зміст правової норми (предмет регулювання, спосіб регулювання) із її формою, тобто зовнішнім виразом, текстовим наповненням.

Порівняльно-правовий - метод, який дозволяє зіставляти та порівнювати правові норми різних галузей права, державно-правове функціонування, інститути та явища в різних країнах та різних правових системах.

2. Конституційно-правові норми: зміст, структура та класифікація

Конституційно-правова норма – це правило поведінки найвищої юридичної сили, яке врегульовує конституційно правові відносини між суб'єктами конституційного права з приводу суспільної взаємодії та державного функціонування.

За своєю структурою конституційно-правові норми складаються з: диспозиції,

гіпотези та санкції.

Диспозиція – це частина правової норми, в якій відображено основне правило поведінки, права та обов'язки.

Гіпотеза – це частина правової норми, в якій відображено припущення або особливі умови реалізації правової норми, тобто зазначається, за яких обставин реалізовується диспозиція. Супроводжується словами: «якщо...», «то» або «за наявності...» та інше.

Санкція – це частина правової норми, в якій відображено негативний наслідок за порушення правила поведінки (диспозиції).

Поєднання одночасно всіх трьох елементів трапляється рідко, зазвичай поєднується диспозиція та гіпотеза, гіпотеза та санкція, але найчастіше зустрічається сама диспозиція, яка виступає звичайним правилом, та в теорії держави та права визначається «нормативно-правовим приписом».

Поєднання кількох елементів часто буває в рамках одного речення (абз.4 ст.83 Конституції України (далі КУ) «У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану (гіпотеза) її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України (диспозиція)...»).

Класифікація норм конституційного права:

за методом правового регулювання: *імперативні* та *диспозитивні*;

за часом дії: *постійні* та *тимчасові*;

за територією: *загальнодержавні* та *місцеві*;

за структурою правового статусу суб'єкта: *норми-гарантії* (передбачають забезпечення виконання припису), *норми-права* (передбачають міру можливої поведінки), *норми-обов'язки* (передбачають міру необхідної поведінки), *норми-дискреційні повноваження* (передбачають можливість реалізувати повноваження на власний розсуд), *норми щодо конституційної дієздатності* (передбачають певні умови, за яких починається, змінюється або припиняється дія прав, обов'язків чи повноважень), *норми-заборони* (встановлюють обов'язок утриматися від вчинення певних дій), *норми-обмеження* (встановлюють рамки щодо реалізації певних дій), *норми щодо участі в колективному антропоцентризмі* (тобто норми, які відображають участь одного суб'єкта у прийнятті колективного рішення);

за характером припису: *матеріальні* та *процесуальні*;

за об'єктом правового регулювання: *норми, які врегульовують суспільний лад* та *норми, які врегульовують державний лад*;

за юридичною силою: *норми, зафіксовані в конституції, в законі, підзаконному акті, норми ратифікованих міжнародних договорів*.

3. Конституційно-правові інститути. Система конституційного права

Конституційні інститути – це система правових норм, які регулюють однорідні відносини в конституційному праві.

У конституційному праві існує система правових норм, які врегульовують однорідні відносини щодо:

- конституційного ладу України (інститут правової держави, суверенітету, республіки);
- конституційно-правового статусу людини та громадянина (інститут

громадянства, свободи та рівності, особистої недоторканості, таємниці листування);

- щодо народовладдя (інститут виборів, референдуму);

- щодо організації та функціонування державної влади (інститут парламенту, президента, уряду, правосуддя);

- щодо місцевого самоврядування (інститут місцевих рад, голів рад, обласних адміністрацій);

- щодо територіального устрою (інститут територіальних одиниць);

- щодо Автономної Республіки Крим (інститут парламенту АРК, уряду АРК конституції АРК);

- щодо правового захисту Конституції України (інститут Конституційного Суду України);

- щодо внесення змін до Конституції України (сукупність норм процесуального характеру – інститут конституційної реформи).

Конституційно-правові інститути характеризуються: самостійністю (автономністю), системністю (окремні інститути не суперечать одне одному), взаємопов'язаністю (інститути зберігають взаємодію між собою).

Система конституційного права

У пострадянський період система конституційного права носила досить лінійну структуру, яка складалася із принципів (фундаментальних засад), норм та інститутів. Проте сучасні науковці розширили структуру системи конституційного права. Зокрема, Володимир Федоренко акцентує увагу на таких поєднаннях:

1) принципи права - норми права – інститути;

2) національне право – міжнародне право (наприклад, ч.6 ст.124 Конституції України передбачає можливість визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду на умовах визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду);

3) публічне право – приватне право. Незважаючи на те, що більша частина норм конституційного права має публічний характер, все ж присутні норми приватного характеру (ч.4 ст.78 КУ передбачає, що в разі виникнення обставин, які порушують вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, народний депутат України у двадцятиденний строк з дня виникнення таких обставин припиняє таку діяльність або подає особисту заяву про складання повноважень народного депутата України. Ця норма врегульовує приватну позицію народного обранця, яка відображається в особистому виборі);

4) природне право (надається людині від народження та не може бути відчужене) – позитивне право (походить від міркування про те, що тільки держава знає, що є добре для людини (з латинської *posit* – *покласти*). Це права, які надаються людині державою – право на освіту, право на звернення та інше);

5) матеріальне право (регулює правовий статус) – процесуальне право (регламентує процедуру досягнення правових цілей, законного блага);

6) загальна частина (історія конституціоналізму, поняття, предмет, метод конституційного права, характеристика інститутів, відносин та інше) – особлива частина (правові аспекти формування та функціонування конституційного ладу).

4. Конституційно-правові відносини

Конституційно-правові відносини – це взаємодія між суб'єктами конституційного права, яка виникає з приводу реалізації конституційних прав і обов'язків. Це означає, що суб'єкти, які бажають застосувати свої права чи обов'язки, вступають у взаємодію із іншими учасниками, чим дають початок явищу - відносини.

Конструкція конституційних відносин складається із п'яти елементів: *суб'єкти, об'єкт, предмет, зміст та юридичний факт.*

Суб'єкти – це учасники конституційно-правових відносин. Їх можна класифікувати у такий спосіб:

первинні: громадяни, іноземці та апатриди (особи без громадянства);

похідні, які поділяються на *одноособові* (народний депутати, президент, урядовець, суддя та інші) та *колективні* (громадські організації, юридичні особи, політичні партії, парламент, уряд, суд конституційної юрисдикції, суд загальної юрисдикції та інші).

Об'єкт – це відносини, що виникають у сфері конституційного права. Об'єкт у контексті однорідних відносин перегукується із інститутами. Об'єкт (відносини між суб'єктами) може виникати: у сфері конституційно правового статусу людини та громадянина, у сфері народовладдя, зокрема щодо виборів чи референдуму, у сфері законодавчого процесу та інше.

Предмет – це те благо, щодо якого виникають відносини або те, на що вони спрямовані. Блага можуть бути *політичні* (комітети парламенту, програма політичної партії), *матеріальні* (майно, природні ресурси, землі), *нематеріальні* (честь, гідність, інтелектуальна власність), *дії* або *бездіяльність* (участь у виборах, мітингах) та інші.

Зміст – це частина відносин, яка складається із двох елементів: юридичного та фактичного.

Юридичний елемент – включає у себе конституційні права та обов'язки суб'єктів відносин.

Фактичний елемент – складається із зовнішнього та внутрішнього прояву. *Зовнішній прояв* відображається в діях чи бездіяльності суб'єктів конституційних відносин. *Внутрішній прояв* відображається у застосуванні знань, умінь та навичок суб'єктів конституційних відносин.

Таким чином, суб'єкти, застосовуючи свої знання, уміння чи навички, реалізують дію чи бездіяльність, яка втілюється у відповідних правах чи

обов'язках суб'єкта відносин.

Юридичний факт – це життєві обставини, з якими пов'язують виникнення, зміну чи припинення конституційних відносин.

Юридичний факт може бути зумовлений *дією, подією або обставиною*.

Дії – умови, які залежать від волі людини. Вони можуть бути правомірні та неправомірні.

Події – це умови, які не залежать від волі конкретної людини (революції, стихійні лиха).

Обставини – це умови, які поєднують дії та події (наприклад, визнання особи недієздатною зумовлює неможливість нею проголосувати на виборах; досягнення 65 –річного віку суддею є підставою для його відставки).

5. Джерела конституційного права України

Джерела права – це зовнішня форма вираження правових норм. Тобто це ті документи, у яких правові норм зафіксовані. У конституційному праві України виділяють таку ієрархію джерел:

1) *Конституція України* – Основний Закон держави, прийнятий 28 червня 1996 року;

2) *конституційні закони* – на відміну від звичайних законів, вони виступають органічним правом та деталізують окремі аспекти, передбачені в конституції (наприклад, ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України», «Про Кабінет Міністрів України», «Про Конституційний Суд України» та інші);

3) *звичайні закони* – нормативні акти, які відповідають Конституції України, зокрема кодекси;

4) *підзаконні акти* – постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, укази та розпорядження Президента України, акти органів місцевого самоврядування та інші;

5) *міжнародні договори* – міждержавні домовленості, згоду на які надано парламентом, тобто вони ратифіковані та не заперечують Конституції України;

б) рішення Конституційного Суду України - акти, в яких єдиний орган конституційної юрисдикції здійснює офіційне тлумачення Основного Закону;

7) інші акти, зокрема Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 року та Акт проголошення незалежності України від 1 грудня 1991 року.

6. Місце конституційного права у національній правовій системі

Конституційне право як галузь права – це система загальнообов’язкових формально визначених, гарантованих державою норм, принципів та функцій, які врегульовують відносини щодо правового статусу особи та процесів державного правління на рівні Основного закону.

Конституційне право як наука – це система знань, ідей, теорій про конституційно-правові відносини та практику їх реалізації.

Конституційне право як навчальна дисципліна – це система знань про конституційне право, яка вивчається в освітньому процесі.

Конституційне право займає місце джерела, яке наповнює правовим змістом усі юридичні дисципліни.

У галузях приватного права (цивільне право, господарське право та інше) конституційні норми визначають правові межі для взаємодії між суб’єктами відповідних відносин. Тобто певні рамки, які суб’єкти не можуть порушувати під час реалізації своїх прав та обов’язків.

У галузі публічного права (кримінальне право, міжнародне право, адміністративне право та інше) створюються регламентовані умови для реалізації повноважень суб’єктів публічних відносин. Тобто конституційними нормами визначається чіткий порядок дій для досягнення законних цілей.

Тема № 2. Конституція України як основне джерело конституційного права України

- 1. Конституція: поняття та сутність**
- 2. Структура Конституції України 28 червня 1996 року**
- 3. Сфера функціонального призначення та юридичні властивості Основного Закону України**
- 4. Процедура внесення змін до Конституції України**
- 5. Правова охорона Конституції України**
- 6. Тлумачення Конституції України**

1. Конституція: поняття та сутність

Конституція – це система правових норм найвищої юридичної сили, які врегульовують найважливіші відносини щодо формування та функціонування структурних елементів конституційного ладу держави.

Ознаки:

- 1) система норм, тобто між конституційними правилами поведінки існує взаємозв'язок;
- 2) правові норми мають найвищу юридичну силу. Це означає, що норми інших законів та підзаконних актів повинні відповідати нормам конституції та базуватися на них;
- 3) конституційні норми врегульовують найважливіші відносини. Незважаючи на те, що вони впливають на всі відносини в державі, проте основне регулювання все ж спрямоване на відносини, ключові для державного функціонування – ті, які стосуються конституційного ладу. Забігаючи наперед, конституційний лад, komponуючись із суспільного та державного ладу, відображає, з одного боку, правовий статус людини та громадянина, а з іншого, – функціонування органів державної влади.

Конституція України *характеризується*:

- 1) поєднанням *юридичності* (тобто наявність документа, оформленого відповідно до правових стандартів) та *фактичності* (тобто реальне використанню конституційних правових норм);
- 2) *формальною визначеністю* (конституція виступає письмовим документом);
- 3) *кодифікованістю* (структурні елементи конституції систематизовані за однорідним типом відносин та мають між собою логічний взаємозв'язок);
- 4) *жорсткістю* (порядок внесення змін до конституції відрізняється своєю складністю у порівнянні з порядком прийняття та внесення змін до інших законів).

Сутність конституції, виходячи із наукових бачень, може відобразитися у двох підходах:

- 1) конституція виступає законом, який дозволяє обмежити існуючу владу. При цьому державна влада інтерпретується як форма правління над суспільством;
- 2) конституція виступає суспільним договором, який врегульовує формування та функціонування державної влади. При цьому держава, виконуючи роль адміністратора, інтерпретується як форма служіння суспільству.

2. Структура Конституції України від 28 червня 1996 року

За своєю конструкцією Конституція України складається із *преамбули*, *15 розділів* та *161 статті*.

Преамбула Конституції України зафіксує те, що Верховна Рада України приймає цю конституцію як Основний Закон України, проте робить це від імені Українського народу.

У такий спосіб виражається воля народу, враховується історія

державотворення та право на самовизначення, дбається про права та свободи людини, гідні умови її життя, громадську злагоду, європейську ідентичність та європейський і євроатлантичний курс розвитку України.

Окрім цього, виражаються прагнення до розвитку української держави, її демократичності, соціальності та правової пріоритетності, а також усвідомлення відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та майбутніми поколіннями.

У преамбулі також зафіксовано посилання на первинний документ сучасної України – це Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року.

15 розділів складаються із 161 статті та відповідають структурі конституційного ладу.

Розділ 1. «Загальні засади» відображає принципи та гарантії функціонування державного та суспільного ладу. У ньому акцентується увага на сутності держави, котра повинна бути суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою; на тому, що людина є найвищою соціальною цінністю; на єдиному громадянстві, на гарантії місцевого самоврядування; на міжнародних договорах як частини національного законодавства; на визначенні статусу державної мови; на захисті інтересів національних меншин; на захисті землі як основного соціального багатства; на питаннях екологічної безпеки; на спрямованості зовнішньополітичної діяльності; на державних символах та інше.

Розділ 2. «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» розкриває систему можливостей людей та громадян у житті загалом (право на життя, свободу думки, світогляду) та різних сферах суспільної взаємодії (можливість участі в органах державної влади, право на підприємницьку діяльність, право на житло, право на судовий захист).

Окрім цього, відображається група конституційних обов'язків, наприклад: захист вітчизни, щорічна звітність, не завдавати шкоди природі,

сплачувати податки, додержувати конституцію України, права, свободи, честь та гідність інших людей.

Розділ 3. «Вибори. Референдум» зазначає принципи та умови проведення народного волевиявлення. Акцентується увага на: вікові виборців, приналежності громадянства; принципах: загального, рівного, прямого, виборчого права, таємного голосування; суб'єктах призначення референдуму та питаннях, які можуть на ньому бути розглянуті.

Розділ 4. «Верховна Рада України» відображає порядок формування та функціонування парламенту держави. Визначається правовий статус народного депутата та повноваження парламенту у різних напрямках державного функціонування.

Розділ 5. «Президент України» відображає порядок та умови набуття повноважень главою держави, регламентує гарантії роботи, визначає повноваження та умови їх припинення.

Розділ 6. «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» передбачає структуру, формування та повноваження уряду держави, а також склад та функціонування місцевих державних адміністрацій.

Розділ 7. «Прокуратура» був виключений із Конституції України в 2016 році та частково відображений в ст. 131-1. Конституції України (тобто у 8 Розділі «Правосуддя»).

Розділ 8. «Правосуддя» включає принципи організації судової влади в Україні, правовий статус суддів, засади здійснення правосуддя, повноваження Вищої ради правосуддя, а також умови функціонування адвокатури та прокуратури в Україні.

Розділ 9. «Територіальний устрій України» передбачає засади функціонування територіального устрою, правовий статус, перерахунок територіальних одиниць, визначення міст із особливим статусом.

Розділ 10. «Автономна Республіка Крим» включає характеристику АРК як невід'ємної складової частини України, відображає структуру органів публічної влади АРК, а також сфери нормативного регулювання та

адміністративного відання.

Розділ 11. «Місьцеве самоврядування» регламентує правовий статус територіальних громад, органів місцевого самоврядування, порядок обрання органів місцевого самоврядування, матеріальну та фінансову основу функціонування місцевого самоврядування та інше.

Розділ 12. «Конституційний Суд України» визначає правовий статус, структуру, порядок формування КСУ, правовий статус суддів, повноваження судового органу та інше.

Розділ 13. «Внесення змін до Конституції України» регламентує жорсткий та гнучкий порядок внесення змін до Основного Закону, суб'єктів внесення, а також умови за яких зміни до Конституції України не можуть бути внесені.

Розділ 14. «Прикінцеві положення» передбачено умови набуття чинності Конституції України та встановлення державного свята у день прийняття Конституції.

Розділ 15. «Перехідні положення» передбачає умови, які регламентують запровадження нового законодавства, тобто це технічний розділ, норми якого є інструкціями для впровадження нових змін.

Примітно, що послідовність розділів у Конституції України відповідає структурі конституційного ладу. Це означає, що спершу зазначено розділи, які пов'язані з суспільним ладом (2 розділ), тобто організацією взаємодії між людьми, а потім розділи, пов'язані із державним ладом (розділ 4, 5, 6 та інші), тобто організацією публічної влади. Перехідним між суспільним ладом та державним ладом виступає розділ, присвячений виборам (3 розділ), оскільки саме завдяки виборам суспільний лад формує державний лад. Розділ 1 «Загальні засади» у свою чергу відображає основні колони, на яких базується конституційний лад.

3. Сфера функціонального призначення та юридичні властивості Основного Закону України

Конституція України є Основним Законом держави, який створює нормативний фундамент для функціонування відносин у будь-якій сфері сучасного життя. Проте основні сфери слушно виділити такі: *суспільна, політична, економічна, культурна та ідеологічна.*

Суспільна сфера. Конституція України, встановлюючи права, свободи та обов'язки людини та громадянина, регламентує основи взаємин між людьми у суспільстві, акцентуючи на можливості (свободу для дій) та межі, які не можна перетинати, оскільки порушуються права інших людей.

Політична сфера. Конституція України окреслює рамки політичної взаємодії. Починаючи від права на участь в управлінні державними справами та можливістю участі у виборах, закінчуючи формуванням коаліції та реалізацією законодавчого процесу, створюється політична платформа. Із врахуванням балансу між публічними та приватними інтересами вона дозволяє реалізацію найрізноманітніших поглядів щодо суспільного та державного розвитку.

Економічна сфера. Конституція України в економічній сфері регламентує формування державного бюджету та бюджету місцевого самоврядування. Окрім того, захищає економічні права суб'єктів конституційних відносин, зокрема, право на підприємницьку діяльність, право на працю.

Культурна сфера. Конституція України створює основу для права інтелектуальної власності, унормовує захист культурних прав українців та національних меншин, захист культурної та історичної спадщини, передбачає повноваження державних органів, пов'язаних із розробкою та реалізацією державних програм у сфері культурного розвитку.

Ідеологічна сфера. Конституцією України передбачено рівність ідеологічних поглядів шляхом заборони визнання будь-якої ідеології як обов'язкової, а суспільне життя може формуватися на ідеологічній багатоманітності. Це є основою класичної демократії.

Юридичні властивості Конституції України. Одним із значень юриспруденції у перекладі із латинської мови є «справедливість». У теорії держави та права справедливість визначається балансом між публічними та приватними інтересами. Виходячи із зазначеного, «справедливими» властивостями конституції виступають: *верховенство, нормативність, установчість, стабільність та програмність*.

Верховенство. Конституція України є найвищим актом в ієрархії нормативно-правових документів. Це означає, що всі акти, які видаються державними органами (від законів до наказів) повинні відповідати Конституції України.

Нормативність. Конституція України, виходячи із сутності поняття нормативність, відповідає двом критеріям: перший – вона діє на необмежене коло осіб; другий – вона діє на всю територію країни.

Установчість. Конституція України створює основи для функціонування конституційного ладу, зокрема для формування та функціонування державних органів (для державного ладу), а також для розвитку та створення нового законодавства.

Стабільність. Конституція України має особливий порядок внесення змін. Цей порядок відрізняється своєю жорсткістю (складністю) у порівнянні із порядком прийняття та внесення змін до інших правових актів. Такий підхід дозволяє зберігати постійність Основного Закону України не залежно від тенденцій повсякденних змін.

Програмність. Конституція України у своїх нормах формує напрямок для розвитку всієї держави. Правила поведінки, окрім того, що функціонують у реальному часі, також формують мету, тобто те, до чого ми (як нація) прагнемо. Програмність добре виражена у загальних засадах, оскільки вони за своєю конструкцією не тільки проголошують фактичні умови існування, але і визначають напрямки для удосконалення. Таким чином, якщо держава є соціальною (умовно «для людей»), то ця соціальність повинна поглиблюватися.

4. Процедура внесення змін до Конституції України

Оскільки Конституція України встановлює основи в найважливіших напрямках суспільного функціонування, важливо, щоб вона відрізнялася своєю стабільністю, тобто зміни до неї були внесені тільки за умов вагомої суспільної необхідності. Наведений підхід також запобігає негативним наслідкам постійних політичних процесів.

Зміни до Конституції України по відношенню до звичайних законів (зовнішні зміни) є *жорсткі*. Проте внутрішні зміни фундаментального акту можуть бути *гнучкі* і *жорсткі*.

Гнучкі зміни вносять до всіх розділів Конституції України (крім 1., 3., 13. розділів) та супроводжуються такою процедурою:

1) подається проект закону про внесення змін Президентом України або не менше 1/3 від конституційного складу Верховної Ради України (це більше 150 депутатів);

2) схвалюється не менше 1/2 народних депутатів (більше 225 депутатів) від конституційного складу;

3) приймається 2/3 народних депутатів (300 депутатів) на наступній черговій сесії (тобто на наступній зустрічі).

Повторний розгляд того ж законопроекту може бути здійснений парламентом не раніше ніж через 1 рік після попереднього розгляду.

Жорсткі зміни вносяться тільки до 1., 3. та 13. розділів Конституції України та супроводжуються такою процедурою:

1) подається проект закону про внесення змін до розділів 1., 3., 13. Конституції України Президентом України або 2/3 від конституційного складу народних депутатів (300 депутатів);

2) приймається не менше ніж 2/3 від конституційного складу;

3) затверджується на референдумі, який призначається Президентом України;

Повторний розгляд законопроекту із того ж питання може бути здійснений тільки Верховною Радою України наступного скликання.

Верховна рада України не може двічі змінювати одні і ті ж положення Конституції України протягом строку одного скликання (тобто 5 років).

Не можуть вноситися зміни, якщо вони передбачають:

- 1) скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина;
- 2) ліквідацію незалежності;
- 3) порушення територіальної цілісності;
- 4) зміни Конституції України в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Верховна Рада України розглядає проект про зміни Основного Закону тільки за наявності висновку Конституційного Суду України про відповідність законопроекту вимогам статей 157 (щодо умов, коли Конституція України не може бути змінена) і 158 (щодо порушень строків повторного розгляду змін до суспільного договору) Конституції України.

5. Правова охорона Конституції України

Охорона Конституції України – це сукупність *заходів*, спрямованих на захист та забезпечення функціонування Конституції України.

Під заходами слід розуміти різноманітні інструменти: політичні, економічні, ідеологічні, виховні та правові.

Правова охорона Конституції спрямована на забезпечення її *верховенства та стабільності*.

Для забезпечення верховенства Основного Закону використовують такі заходи:

- 1) акти та діяльність органів і посадових осіб повинні відповідати Конституції України;
- 2) вищі органи державної влади несуть відповідальність за діяльність, яка суперечить Конституції України.

Для забезпечення стабільності Основного Закону використовують такі заходи:

- 1) особливий порядок внесення змін до Конституції України; здійснення

конституційного контролю;

2) здійснення офіційного тлумачення єдиним судовим органом конституційної юрисдикції (Конституційним Судом України) – *частково забезпечує та засвідчує верховенство*;

3) забезпечення охорони судовими та іншими органами через пряме застосування норм основного закону.

Окремо варто звернути увагу на *конституційний контроль* як захід забезпечення стабільності. Він здійснюється: *Президентом України* (шляхом застосування права вето, через звернення до Конституційного Суду України), *Верховною Радою України* (через конституційне звернення, депутатські запити та звернення, через роботу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) та *Кабінетом Міністрів України* (через конституційне звернення). Зазначені органи здійснюють офіційний конституційний контроль, неофіційний контроль здійснюють юридичні та фізичні особи.

6. Тлумачення Конституції України

Тлумачення конституції – це процес, який полягає у роз'ясненні правових норм Основного Закону.

Тлумачення за видами буває *офіційним* та *неофіційним*.

Офіційне тлумачення в Україні здійснюється єдиним судовим органом конституційної юрисдикції – Конституційним Судом України.

Офіційне тлумачення можна також розділити на нормативне та казуальне.

Нормативне тлумачення – це роз'яснення Конституції України у контексті нормативного припису (тобто, що означає ця норма та як її розуміти).

Казуальне тлумачення – це роз'яснення Конституції України у контексті певної конкретної ситуації з індивідуальними ознаками (казусу) (тобто як відображається ця правова норма в цих обставинах, який зв'язок між нормою та обставинами).

Неофіційне тлумачення розділяється на три види: *академічне, професійне*

та повсякденне.

Академічне тлумачення – це роз'яснення Конституції України, яке здійснюється закладами вищою юридичної освіти та науковими установами.

Професійне тлумачення – це роз'яснення Конституції України, яке здійснюється органами державної влади, юридичними відділами підприємств, установ, організацій та іншими суб'єктами юридичної діяльності (наприклад, прокурорами, адвокатами, нотаріусами) на основі професійних знань.

Побутове тлумачення – це роз'яснення Конституції України, яке здійснюється на основі загальних знань та індивідуального світогляду будь-якої особи.

Бувають такі способи тлумачення: *мовний, системний, функціональний, логічний та теологічний*.

Мовний спосіб базується на мові та юридичній техніці. Це означає співвідношення юридичних термінів та слів, якими ці терміни пояснюються. Використання цього методу вимагає: звертати увагу на мовний стандарт; не можна трактувати будь-які слова в законі як зайві; кожний термін повинен мати одну дефініцію, не кілька; якщо є слова, котрі не мають точного значення, тоді застосовується наукове чи практичне визначення; у процесі тлумачення поняття та вирази можуть поширюватися на інші галузі права тільки за достатніх підстав (у більшості випадків вони повинні тлумачитися тільки в рамках однієї галузі).

Системний спосіб передбачає співвідношення норм права до інститутів права та галузей права. У процесі використання цього способу варто звертати увагу на (згідно з науковими рекомендаціями): співвідношення правової норми із терміном, який вживається у цій нормі, та його визначенням у законі (подається на початку нормативно-правового акту); співвідношення загальної та спеціальної норм – у пріоритеті - застосування спеціальної норми, оскільки вона є точнішою за загальну; співвідношення статей, які мають посилання на інші статті. Це означає, що за своїм змістом одна стаття не повна, її продовження знаходиться в іншій статті. У цій ситуації потрібно аналізувати

обидві статті (відсильна – стаття, яка посилається на норму *в одному акті*; бланкетна – стаття, яка посилається на норму *іншого акту*).

Функціональний спосіб – тлумачення правої норми у співвідношенні із тими умовами та життєвими обставинами, в яких вона застосовується, тобто функціонує.

Логічний спосіб – тлумачення правової норми, яке передбачає застосування мисленневих прийомів для пояснення її змісту. Наприклад, пояснення за аналогією (можливо, існує подібна норма в іншій галузі), висновок від протилежного (використовують альтернативну можливість застосування конкретної норми), аналіз (поділ норми на структурні елементи для пояснення кожного із цих елементів) та інше.

Теологічний спосіб – полягає у співвідношенні змісту, який вкладав законодавець у правову норму в процесі її створення та змісту, якого вона набула у процесі функціонування (застосування).

(Більш детально: «Тлумачення Конституції України: способи, межі та зміст» - Єзеров А.А., «Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом» - Ю.Тодика)

Тема № 3. Основи конституційного ладу України

1. Загальна характеристика конституційного ладу України

2. Конституційні основи державного ладу України

3. Конституційні основи суспільного ладу України

1. Загальна характеристика конституційного ладу України

Конституційний лад – це поєднання суспільного ладу та державного ладу, закріплене в конституції.

Суспільний лад – це поняття, яке означає порядок організації суспільства. Цей порядок зафіксований в 2 розділі Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини та громадянина». За своєю суттю він відображається в правах, свободах та обов'язках людини, яка може бути громадянином, іноземцем, апатридом, а також чоловіком, жінкою чи дитиною.

Державний лад – це поняття, яке означає порядок організації державної влади. Цей порядок відображається в 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11 та 12 розділах Конституції України.

Виходячи із теорії держави та права, поняття *держави* означає суверенну організацію публічної влади, котра гарантує правопорядок і є визнаною (легітимованою) народом.

При цьому *суверенна* означає *виняткова порівняно з іншими проявами влади* (тобто з боку громадських організацій, підприємств чи установ).

Публічна влада за структурою складається із *центральної влади* та *влади місцевого самоврядування*.

Організація публічної влади втілюється через збалансоване поєднання *законодавчої, виконавчої та судової влади*. Їхнє функціонування базується на системі стримування та противаг гілок влади, яку в класичній формі розробив французький юрист Шарль Луї Монтеск'є у 18 столітті.

Організація публічної влади також втілюється через задекларовані та впроваджені Конституцією України форми: *форму державного режиму, форму*

державного правління та форму територіального устрою.

Форма державного режиму: демократія, авторитаризм та тоталітаризм.

В Україні, як відомо, демократія.

Форма державного правління – складається із республіки (правитель президент) та монархії (правитель монарх). При цьому республіки, як і конституційні монархії, поділяються на парламентські, президентські та змішані. За формою державного правління Україна - парламентсько-президентська республікою (це відображається у процесі формування та діяльності уряду).

Форма територіального устрою: унітарна, федерація та конфедерація.

України - унітарна держава з однією автономною республікою.

Кожна із форм має свої критерії для розмежування та визначення.

Проте на поєднанні суспільного ладу та державного ладу формування конституційного ладу не завершується. Рушійною силою для функціонування конституційного ладу, без якої він має тільки юридичну форму, але не фактичне застосування, є конституційний антропоцентризм. Це явище, котре визначає людину та її юридично обумовлену поведінку сутністю суб'єкта практичної реалізації норм конституційного права. Тобто саме людина (не підприємство, організації чи державний орган, як прийнято вважати), застосовуючи свої знання, вміння та навички, реалізовує конституційні права, обов'язки, а у випадку із суб'єктом публічної влади – повноваження, що дозволяє належно (чи неналежно) функціонувати організації держави (у контексті поєднання суспільного ладу та державного ладу).

Основи конституційного ладу відображаються у Розділі 1 Конституції України «Загальні засади». Ці засади можна розмежувати на принципи та гарантії. Принципи – це основоположні ідеї, на яких базуються ті чи інші відносини або функціонування (наприклад, державного механізму). Гарантії – умови, які забезпечують існування тих чи інших відносин або функціонування певного механізму (у контексті конституції в більшості випадків забезпечуються державою).

1. Конституційні основи державного ладу України

Як зазначалося вище, основи конституційного ладу передбачені Розділом 1 Конституції України, який називається «Загальні засади». За своєю сутністю він переважно складається із принципів та гарантій конституційного ладу.

Розглянемо принципи та гарантії державного ладу.

До *принципів* державного ладу належать:

принцип суверенітету (винятковість публічної влади порівняно із іншими проявами влади); *принцип незалежності* (самостійність на рівні внутрішньодержавних органів та міжнародних відносин); *принцип демократії*; *соціальної держави* (тобто такої, в якій у результаті переробки національного продукту відбувається фінансування соціальних програм); *правової держави* (яка характеризується тим, що право зафіксоване в конституції, право обмежує державу, держава несе відповідальність перед людиною, права людини є пріоритетними, суди гарантують захист прав людини, внутрішньодержавне право є частиною міжнародного права); *принцип унітарності*, *принцип цілісності та недоторканності території*; *принцип єдиного громадянства*; *принцип республіканізму* (пояснення див. вище); *принцип поділу гілок влади* (на законодавчу, виконавчу та судову); *принцип верховенства права* (у контексті державного ладу розкривається крізь призму: 1) Конституція має найвищу юридичну силу, тобто будь-яке інше законодавство повинно прийматися на її основі; 2) норми Конституції України – це норм прямої дії, тобто вони не потребують додаткового законодавчого обґрунтування для свого застосування, наприклад, у суді); *принцип органічності міжнародних договорів у національному законодавстві* (тих міжнародних договорів, котрі імплементувала Верховна Рада України, тобто на які дала згоду); *принцип єдиної державної мови* (державною мовою в Україні є українська мова); *принцип про те, що земля* (надра, атмосферне повітря, водні та інші ресурси, континентальний шельф, виключна морська економічна зона) – *це об'єкти власності народу України*; *земля – основне національне багатство, яке знаходиться під охороною держави; захист суверенітету, територіальної*

цілісності, економічна та інформаційна безпека – справа всього українського народу; невикористання збройних сил для обмеження громадян, повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоди в їх діяльності; заборона створення та функціонування збройних формувань чи іноземних військових баз; принцип спрямування зовнішньої діяльності на забезпечення національних інтересів та безпеки; органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти в межах повноважень, визначених Конституцією України та законами України.

До гарантій державного ладу належать:

Гарантії функціонування місцевого самоврядування; екологічної безпеки та економічної рівноваги; оборона, захист суверенітету та територіальної цілісності покладається на Збройні сили України; державна безпека та захист кордону покладається на військові формування, правоохоронні органи та організації; забезпечення соціального захисту громадян та їх сімей, які перебувають на службі в Збройних силах України.

2. Конституційні основи суспільного ладу України

Як вже було зазначено, організація суспільного ладу базується на Розділові 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини та громадянина», які розглянемо в наступній темі. У цій темі основи суспільного ладу розглянемо крізь призму принципів та гарантій.

Принципи та гарантії суспільного ладу передбачені Розділом 1 «Загальні засади» Конституції України і вони є такими.

До принципів суспільного ладу належать:

принцип того, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість та безпека є найвищою соціальною цінністю; суспільне життя ґрунтується на політичній, ідеологічній та економічній багатоманітності (плюралізму); принцип заборони примусової роботи, яка не передбачена законом; принцип

невикористання власності на шкоду людини та суспільству; принцип рівності всіх суб'єктів права власності перед законом.

До гарантій суспільного ладу належать:

Гарантія всебічного розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя; розвитку, використання та захисту мов національних меншин; державне сприяння застосуванню інших мов, сприяння вивченню мов міжнародного спілкування;

Гарантія сприяння розвитку української нації, а також корінних народів та національних меншин (у контексті історичної свідомості, традицій, культури, етнічної мови, релігійної самобутності); гарантія дбайливого ставлення щодо культурних та мовних потреб українців, які проживають за кордоном;

Гарантія забезпечення всіх суб'єктів права власності захистом їхнього права; забезпечення соціальної спрямованості економіки; гарантія права власності на землю; гарантія свободи політичної діяльності; гарантія звернення до суду за захистом права тільки на підставі Конституції.

Решта статей, які передбачені в Розділі 1 Конституції України виконують роль доповнення та роз'яснення зазначених принципів. Зокрема вони деталізуються заборонами (наприклад, п. 7 ст. 17 передбачає: «на території України не допускається розташування іноземних військових баз») або правами громадян (наприклад, п. 2 ст.13 передбачає: «кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону») та інше.

Тема № 4. Конституційне закріплення прав, свобод і обов'язків людини та громадянина в Україні

- 1. Поняття і юридична природа конституційних прав і свобод**
- 2. Класифікація конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні**
- 3. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні.**
- 4. Гарантії реалізації основних прав і свобод**
- 5. Громадянство України**
- 6. Правовий режим іноземців та осіб без громадянства**

1. Поняття і юридична природа конституційних прав і свобод

Огляд сутності конституційних прав та свобод варто почати із характеристики правового статусу людини і громадянина, оскільки саме вони є суб'єктами, носіями юридичних можливостей та необхідностей.

Людина в конституційному праві України є сукупним поняттям, яке складається із *особи в цілому, громадянина, іноземця та апатрида*.

Особа в цілому - це чоловік, жінка, діти.

Громадянин - це особа, яка має особливі гарантії, взаємні права та обов'язки з державою, до котрої вона приналежна.

Іноземець – особа, яка є громадянином іншої держави.

Апатрид - особа без громадянства (*біпатрид* - особа з подвійним громадянством. Цей правовий статус в Україні є забороненим).

Кожний із цих суб'єктів має свої особливі *права, свободи та обов'язки*.

Права - це міра можливої поведінки;

Свободи - це можливість обирати та діяти самостійно на власний розсуд. Ще одним визначенням свободи може бути - можливість діяти без перешкод чи заборон у якій-небудь галузі;

Обов'язки - це міра необхідної поведінки.

Правова природа характеризується такими ознаками:

- вони мають верховенство (тобто решта норм повинні бути їм підпорядковані та керуватися ними);
- виражені нормами прямої дії (їхнє практичне використання не потребує додаткового правового обґрунтування);
- їхня ефективність залежить від рівня розвитку суспільства (зокрема правової культури);

Із ретроспективної точки зору **права людини можуть бути систематизовані у п'яти поколіннях.**

До першого покоління відносяться права, які відокремлюють людину від держави. Свій початок вони беруть із 17-18 століття. У цей період виникає свобода слова, свобода совісті, рівність перед законом.

До другого покоління - права, які сприяють добробуту повсякденного життя людини. Це соціальні, економічні, культурні права, захист материнства, право на відпочинок та інші. Історичним поштовхом виникнення цього покоління прав варто вважати індустріальну революцію 18-19 століття.

До третього покоління прав відносять колективні права всього людства. Вони пов'язані з миром, правом на здоров'я, правом на безпечне довкілля. Початком розвитку цього покоління прав вважається завершення та осмислення наслідків Першої та Другої світової війни.

До четвертого покоління належать права, які почалися з науковими відкриттями. Це право на трансплантацію та право на клонування. Сьогодні вони ще на етапі формування.

До п'ятого покоління прав відносять цифрові права, пов'язані із захистом інтелектуальної власності у віртуальному просторі. Реалізуються шляхом кодового захисту інформації.

2. Класифікація конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні

Згідно з доктриною конституційного права класифікація прав і свобод людини і громадянина може здійснюватися за найрізноманітнішими критеріями, зокрема:

За суб'єктом

права можуть належати:

- індивіду (людині, «кожному»);
- групі індивідів;
- громадянам;
- іноземцям;
- особам без громадянства.

За характером:

- природні права - надаються людині від народження;
- позитивні права - надаються людині державою та можуть бути відчужені.

За змістом:

- особисті (наприклад: право на життя, право на гідність, право на особисту недоторканість, свобода думки, слова, світогляду, віросповідання, свобода пересування);
- політичні права (право на звернення, право на участь у політичних партіях і громадських організаціях, право на участь у державному управлінні);
- економічні права (право на підприємницьку діяльність, право на власність);
- соціальні права (право на відпочинок, право на соціальний захист);
- екологічні права (право на безпечне довкілля, право на охорону здоров'я);
- освітньо-культурні права (право на освіту, право на літературну та творчу діяльність).

Права людини, передбачені Конституцією України, можна систематизувати у такий спосіб:

1) права, які належать виключно громадянам мають вузький характер. Вони стосуються взаємодії суспільства та держави. Сюди належить:

- право на створення політичних партій та громадських організацій (стаття 36);
- право на участь у державному управлінні(стаття 38);
- право на зібрання, мітинги, походи та демонстрації (стаття 39).

Винятком є право на звернення (стаття 40), яке належить усім людям без винятку.

Окрім цього слушно зазначити гарантію про те, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства, вигнаний за межі України, виданий іноземній державі або позбавлений права змінити громадянство (стаття 25). Винятки встановлюються законом України «Про громадянство України» та стосуються: добровільного набуття іноземного громадянства, неправдивого набуття громадянства України (шляхом обману) та добровільного вступу на службу до військ іноземної держави до чого ще повернемося згодом.

2) права людини, притаманні «кожному», починаються із права на життя (стаття 27), а також права на повагу до гідності (стаття 28), права на свободу та особисту недоторканість (стаття 29).

При цьому у Конституції України свобода стосується таких напрямків: свобода пересування(стаття 33), думки та слова(стаття 34), світогляду та віросповідання (стаття 35).

Недоторканість стосується: житла (стаття 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31), особистого та сімейного життя (стаття 32).

3) кожній людині належать права, які носять економічний та соціальний характер. До них первинно слід віднести *право власності* (можливість володіти, користуватися та розпоряджатися майном) (*стаття 41*).

Похідними від права власності є:

- *право на підприємницьку діяльність* (*стаття 42*);
- *право на працю* (*стаття 43*).

Право на працю, у свою чергу, веде до:

- *права на страйк* (*стаття 44*);
- *права на відпочинок* (*стаття 45*).

Винятком є *право на соціальний захист* (*стаття 46*). Воно належить тільки громадянам.

4) кожному належать права, які можна узагальнити взаємодією із суспільством. Їх доречно розділити на *умови, в яких взаємодіє суспільство та способи, за допомогою яких взаємодіє суспільство*.

Умови, в яких взаємодіє суспільство, супроводжуються такими правами:

- *право на житло* (*стаття 47*);
- *право на достатній життєвий рівень* (*стаття 48*);
- *право на охорону здоров'я* (*стаття 49*);
- *право на безпечне довкілля* (*стаття 50*).

Способи, за допомогою яких взаємодіє суспільство, супроводжується такими правами:

- *право на шлюб, сім'ю та вільної згоди до них* (*стаття 51*);
- *рівність дітей* (*стаття 52*);
- *право на освіту* (*стаття 53*);
- *право на літературну та творчу діяльність* (*стаття 54*).

5) кожній людині належать права та гарантії, які стосуються відповідальності за правопорушення. До цих прав та гарантій можна віднести:

- право на судовий захист (стаття 55);
- право на відшкодування шкоди, завданої державою (стаття 56);
- право на правничу допомогу (стаття 59).

А також гарантії щодо відповідальності:

- гарантія знати свої права та обов'язки (стаття 57);
- гарантія зворотної дії закону для пом'якшення або скасування відповідальності особи (стаття 58);
- гарантія щодо невиконання злочинного (незаконного) наказу (стаття 60);
- заборона притягнення особи двічі до відповідальності за один і той самий злочин (стаття 61);
- гарантія ненастання відповідальності без обвинувального вироку суду (стаття 62);
- гарантія ненастання відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом (стаття 63).

Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами та свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України – за винятками, встановленими Конституцією (наприклад, політичні права, право на соціальний захист або військовий обов'язок), законами чи міжнародними договорами України (стаття 26).

Права та свободи не можуть бути обмежені, крім випадків передбачених Конституцією України. Зокрема, підчас військового чи надзвичайного стану, виходячи із статті 64 Конституції України, можуть бути обмеженими:

- права іноземців та осіб без громадянства (стаття 26);
- право на недоторканість житла (стаття 30);
- таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31);
- право на не втручання в особисте та сімейне життя та супровідні права (стаття 32);

свобода пересування та право вільно обирати місце проживання (стаття 33);

свобода думки та слова, вільне вираження своїх поглядів а переконань (стаття 34);

свободу світогляду та віросповідання (стаття 35);

право на свободу об'єднання в політичні партії чи громадські організації (стаття 36);

право брати участь в управлінні державними справами, а також у референдумах та виборах (стаття 38);

право на мирні зібрання, збори, мітинги, походи та демонстрації (стаття 39);

право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю (стаття 41);

право на підприємницьку діяльність (стаття 42);

право на працю, можливість виконання вільно обраної праці (стаття 43);

право на страйк (стаття 44);

право на відпочинок (стаття 45);

право на соціальний захист (стаття 46);

право на достатній життєвий рівень (стаття 48);

право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (стаття 49);

право на безпечне для життя та здоров'я довкілля та відшкодування шкоди за порушення цього права (стаття 50);

право на освіту (стаття 53);

свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (стаття 54).

Основним Законом також передбачені інші права (наприклад, право на вільний доступ до інформації), проте здебільшого вони зазначаються та

деталізуються у контексті наведеної систематизації прав і свобод, а не окремо виділеними правами.

3. Конституційні обов'язки людини та громадянина в Україні

Обов'язки слід розуміти як міру необхідної поведінки.

Обов'язки, передбачені Конституцією України, можна розділити на: обов'язки для громадян та обов'язки для людей (кожного).

До обов'язків для громадян належать: *обов'язок захисту Вітчизни (стаття 65); обов'язок щорічної звітності до податкової інспекції (абзац 2 статті 67).*

Кожному належить виконувати: *обов'язок не заподіювати шкоду природі (стаття 66); обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах встановлених законом (стаття 67); обов'язок дотримуватися Конституції України та законів України, прав, свобод, честі та гідності інших людей (стаття 68).*

Виокремлюються обов'язки щодо родинних відносин та освіти: *батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття (абзац 2 статті 51); повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків (абзац 2 статті 51); повна загальна середня освіта є обов'язковою (абзац 2 статті 53).*

4. Гарантії реалізації основних прав та свобод

Гарантії - це сукупність інструментів та засобів, які забезпечують існування та функціонування чого-небудь. Гарантія реалізації основних права та свобод здійснюється через механізм захисту прав та свобод людини та громадянина. Цей механізм складається із двох елементів:

національного механізму захисту прав людини і громадянина та міжнародного механізму захисту прав людини і громадянина

Національні механізми захисту прав людини і громадянина у свою чергу поділяються на: *державний та недержавний.*

Державний складається із: органів державної влади; органів місцевого самоврядування; органів судової влади; правоохоронних органів; омбудсмена (Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) та інших.

Недержавний складається із: громадських організацій; нотаріату (попри державний контроль нотаріуси можуть здійснювати незалежну професійну нотаріальну діяльність); адвокатури.

Міжнародний складається із загального (універсального) компонента та регіонального компонента.

Загальний (універсальний) компонент складається із міжнародних державних та недержавних організацій.

До міжнародних державних організацій відносяться:

Організація Об'єднаних Націй;

Європейський Союз;

Організація безпеки та співробітництва в Європі

та інші.

Кожна міжнародна державна організація має свою внутрішню структуру. Великі організації мають деталізовану структуру.

Організація Об'єднаних Націй складається із комітетів, Ради ООН та інших агенцій ООН. Комітети, наприклад, здійснюють своє функціонування на основі конвенцій. Існують такі комітети: із захисту прав людини; захисту економічних, культурних та соціальних прав; захисту та протидії дискримінації за расовою ознакою; захисту прав жінок; комітет із протидії катувань; комітет із захисту прав дитини; комітет щодо захисту прав інвалідів; комітет із протидії насильницьких зникнень; комітет щодо захисту прав трудових мігрантів.

До інших агенцій відносять Управління Верховного комісара ООН у справах біженців; Міжнародної організації з міграції; Міжнародної організації праці; Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй; Об'єднана

програма ООН боротьби по ВІЛ/СНІДу; ЮНЕСКО (організація ООН з питань освіти науки та культури).

До міжнародних недержавних організацій можна віднести такі:

Freedom House;

Червоний Хрест;

Greenpeace;

та багато інших.

Регіональний компонент складається із міжнародних судів, зокрема:

Європейського суду з прав людини;

Американського суду із прав людини;

Африканського суду із прав людини;

Мусульманського суду з прав людини.

5. Громадянство України

Питання правовідносин щодо громадянства в Україні врегульовано законом України «Про громадянство України». Згідно з цим законом *громадянство* - це правовий зв'язок між особою і державою, що знаходить свій вияв у взаємних правах та обов'язках.

Принципами громадянства є наступні:

- 1) єдине громадянство;
- 2) запобігання випадків без громадянства;
- 3) неможливість примусово позбавити громадянства;
- 4) визнання права особи на зміну громадянства;
- 5) неможливість автоматичного набуття чи припинення громадянства через укладання шлюбу, припинення шлюбу чи втрати громадянства одним із подружжя;
- 6) рівність громадян перед законом незалежно від підстав, порядку та моменту набуття громадянства;
- 7) збереження громадянства незалежно від місця проживання;

Громадянами України є:

- 1) всі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України, постійно проживали на території України;
- 2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи клінічних ознак, які на момент набрання чинності закону України «Про громадянство України» (13 листопада 1991 року) проживали в Україні і не були громадянами інших держав;
- 3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено надпис «громадянин України» та діти таких осіб, які прибули разом з батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України;
- 4) особи, які набули громадянства України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Набуття громадянства може бути:

- 1) *внаслідок народження*. Особа є громадянином України, якщо:
 - батьки або один з батьків на момент народження були громадянами України;
 - народилася на території України від осіб без громадянства, які законно проживали в Україні;
 - народилася за межами території України від осіб без громадянства, які постійно та на законних підставах проживали на території України, не набула громадянства іншої держави;
 - народилася на території України від іноземців (які законно проживали на території України) та не набула громадянства жодного з батьків;

- народилася на території України, одному з батьків якої надано статус біженця чи притулок в Україні і не набула громадянства жодного з батьків або набула за народженням громадянство того з батьків, якому надано статус біженця;
- народилася на території України від іноземця і особи без громадянства, які законно проживали на території України та не набула за народженням громадянства того з батьків, який є іноземець;
- новонароджена дитина, знайдена на території України, батьки якої невідомі;
- має право на набуття громадянства України за народженням;

2) *за територіальним походженням.*

А. Особа набуває громадянства України, якщо її батьки, дідусь, бабуся, прабатьки, брати, сестри, сини чи доньки, онук чи онука народилися або постійно проживали до 24 серпня 1991 року на території, яка стала територією України.

Б. Особа набуває громадянства, якщо сама особа, її батьки, дідусь чи бабуся, прабатьки, інші рідні, брат чи сестра народилися або постійно проживали на території, яка входила до УНР, ЗУНР, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки;

3) *внаслідок прийняття до громадянства.* Особа набуває громадянства України, якщо відповідає таким вимогам:

- визнання та дотримання особою Конституції України та законів України;
- подання декларації про відсутність іноземного громадянства, зобов'язання припинити іноземне громадянство;
- безперервно проживання на законних підставах на території України останні 5 років (для іноземців, які перебувають у шлюбі з громадянином України, понад 2 роки);
- отримання дозволу на імміграцію;

- володіння державною мовою;
- наявність законних джерел існування;

Варто звернути увагу, що до громадянства не приймаються особи, які: вчинили злочин проти людства чи здійснювали геноцид; особи, засуджені в Україні за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, з урахуванням загрози для національної безпеки; вчинили тяжке чи особливо тяжке (згідно з законодавством України) злочинне діяння на території іншої країни.

4) *внаслідок поновлення громадянства*; Особа, яка припинила своє громадянство в Україні, є без громадянства чи з іноземним громадянством може поновити громадянство України. Вона повинна подати заяву про поновлення в громадянстві та зобов'язання припинити іноземне громадянство відповідно (хіба що законодавством іноземної держави передбачено автоматичне припинення громадянства, унаслідок заборони подвійного громадянства).

5) *внаслідок усиновлення*. Дитина стає громадянином України, якщо будучи іноземцем чи особою без громадянства її всиновили громадяни України або подружжя, один з якого є громадянином України. Громадянства набувають з моменту набрання законної сили рішення суду про усиновлення. Повнолітня особа, яку було усиновлено відповідним шляхом та яка не набула громадянства (не було оформлено), реєструється громадянином України за її особистою заявою;

б) *внаслідок встановлення опіки чи піклування над дитиною*. Дитина, яка є іноземцем чи особою без громадянства та над якою встановлено опікуна чи піклувальника громадянина України або подружжя, один з яких є громадянин України, або таку дитину поміщено до закладу, який виконує функцію опікуна чи піклувальника (заклад охорони здоров'я, заклад освіти, будинок сімейного типу, прийомна сім'я) – її реєструють громадянином України за клопотанням відповідного опікуна чи піклувальника. (У випадку із подружжям, в якому один є громадянином України, а інший іноземцем – дитину реєструють громадянином України,

якщо вона не набуває громадянства іншої країни). Повнолітня особа, яка набула опікунство у відповідний спосіб, але не набула громадянства – може його набути шляхом подання особистої заяви. Час набуття громадянства починається від моменту встановлення опікуна чи піклувальника, але реєстрація громадянства відбувається з моменту подання клопотання опікуна чи піклувальника;

- 7) *внаслідок встановлення опіки над недієздатною особою.* Іноземці чи особи без громадянства, які законно проживають в Україні та визнані недієздатними, набувають громадянства України з моменту винесення рішення суду про встановлення опіки чи піклування та призначення опікуном чи піклувальником громадянина України;
- 8) *у зв'язку з перебуванням одного або обох батьків у громадянстві України.* Дитина, яка є іноземцем чи особою без громадянства, може бути зареєстрована громадянином України за клопотанням батьків або одного з батьків, який є громадянином України. Датою набуття громадянства є дата реєстрації.
- 9) *внаслідок визнання або встановлення батьківства чи материнства.* Якщо один із батьків дитини (при цьому батьківство є визнаним чи встановленим) є громадянином України, то незалежно від місця народження дитини та її постійного місця проживання, вона набуває громадянства України. Якщо встановлення факту батьківства (або материнства) чи визнання батьківства відбувається після досягнення повноліття дитиною, то вона може особисто подати заяву про набуття громадянства України, а також зобов'язання про припинення іноземного громадянства;
- 10) інші підстави передбачені міжнародними договорами.

Документи, що підтверджують громадянство України:

- 1) паспорт громадянина України;
- 2) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;

- 3) тимчасове посвідчення громадянина України;
- 4) дипломатичний паспорт
- 5) службовий паспорт;
- 6) посвідчення особи моряка;
- 7) посвідчення члена екіпажу;
- 8) посвідчення особи на повернення в Україну.

Підстави припинення громадянства України:

1) внаслідок виходу з громадянства України.

Громадянин України, який постійно проживає за кордоном, може вийти з громадянства України за своїм клопотанням. Вихід допускається, якщо особа набула іншого громадянства або має документ, що підтверджує його набуття найближчим часом.

За загальним правилом діти можуть вийти з громадянства за клопотанням одного з батьків, який був або вийшов із громадянства України (див. ст.18 ЗУ «Про громадянство України»). Вихід дітей віком від 14 до 18 років може відбуватися тільки за їхньої згоди.

2) внаслідок втрати громадянства України.

Підстави для втрати громадянства є:

а) добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;

Не вважаються добровільним набуттям іншого громадянства такі випадки:

- одночасне набуття дитиною за народженням громадянства України та громадянства іншої держави;

- набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства своїх іноземців-усиновлювачів;

- автоматичне набуття громадянства внаслідок одруження з іноземцем;

- автоматичне набуття громадянства, якщо повнолітній громадянин України не отримав документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави (і це зумовлено законодавством іноземної держави);

б) набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;

в) добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

Датою припинення громадянства України у випадках, передбачених цією статтею, є дата видання відповідного указу Президента України.

3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

6. Правовий режим іноземців та осіб без громадянства

Питання, пов'язані з іноземцями та апатридами (особами без громадянства), врегульовані законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Іноземець – це особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином іншої держави або держав.

Особа без громадянства (апатриди) - це особа, яка не розглядається громадянином будь-якою державою в силу дії її закону.

Засади правового статусу іноземців та осіб без громадянства такі:

іноземці та особи без громадянства в *Україні користуються тими ж правами і свободами, а також несуть такі ж обов'язки як і громадяни України* (за винятками встановленими законодавством);

іноземці та особи без громадянства мають *право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини;*

іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно дотримуватися Конституції і законів України, інших нормативно-правових актів, в також не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави.

Підставами для перебування іноземців та осіб без громадянства на території України є такі:

- постійне місце проживання;
- визнання біженцем в Україні або яким надано притулок в Україні;
- визнання осіб, що потребують додаткового захисту або яким надано тимчасовий захист в Україні;
- прибули в Україну для працевлаштування або укладання гіг-контракту;
- прибули в Україну для участі в реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги, які зареєстровані в установленому порядку;
- прибули в Україну з метою проповідування релігійних віровчень, виконання релігійних обрядів чи іншої канонічної діяльності за запрошенням релігійних організацій та погодженням із відповідним державним органом;
- прибули в Україну для участі в діяльності філій, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських організацій іноземних держав, зареєстрованих у встановленому порядку;
- прибули в Україну для роботи у представництвах іноземних суб'єктів господарювання, зареєстрованих у встановленому порядку;
- прибули в Україну для роботи у філіях або представництвах іноземних банків, зареєстрованих в установленому порядку;
- прибули в Україну для провадження культурної, наукової, освітньої діяльності на підставах і в порядку, встановленому міжнародними договорами або спеціальними програмами;
- прибули в Україну з метою участі в міжнародних та регіональних волонтерських програм відповідно до законодавства України;

- прибули в Україну для роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації та отримали посвідку на тимчасове проживання;
- прибули в Україну з метою контролю за діяльністю юридичних осіб, засновниками, учасниками, бенефіціарами або власниками (контролерами) яких вони є;
- прибули в Україну з метою навчання;
- прибули в Україну з метою возз'єднання сім'ї з особами, які є громадянами України;
- прибули в Україну з метою возз'єднання сім'ї з особами, які зазначені у вищенаведених підставах;
- особи, які постійно проживали на території України до прийняття рішення про припинення громадянства України, і після прийняття рішення про припинення громадянства України залишаються постійно проживати на території України;
- особи, звільнені з пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України, для яких з причин відсутності проїзного документа чи відсутності тимчасового сполучення з країною, до якої належать, унеможлиблюється примусове видворення за межі України – визнаються такими, які на законних підставах тимчасово перебувають на території України;
- іноземці та особи без громадянства, які у встановленому порядку уклали контракт про проходження військової служби у Збройних силах України;
- іноземці та особи без громадянства, які надали інструкторську (стрілецьку, тактичну, медичну, радіотехнічну, вибухотехнічну та іншу) допомогу підрозділам ЗСУ чи іншим військовим формуванням України;

Перебування на території України потребує посвідки (про постійне чи тимчасове проживання) або візи (зокрема, транзитної візи для перетину території України).

В'їзд в Україну іноземців чи осіб без громадянства не дозволяється:

1) в інтересах забезпечення національної безпеки України та охорони громадського порядку або боротьби з організованою злочинністю;

2) якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають в Україні;

3) якщо при клопотанні про візит в Україну така особа подала про себе заздалегідь неправдиві відомості або підроблені документи;

4) якщо паспортний документ такої особи, віза підроблені, зіпсовані чи не відповідають встановленим зразком або належить іншій особі;

5) якщо така особа порушила на пункті пропуску через державний кордон України правила перетину державного кордону України, митні правила, санітарні норми та правила або не виконала законних вимог посадових та службових осіб органів охорони державного кордону, митних чи інших органів, що здійснюють контроль на державному кордоні;

б) якщо під час попереднього перебування на території України іноземець або особа без громадянства не виконала рішень суду або рішення органів державної влади, які уповноважені накладати адміністративні стягнення, або має інші невиконані майнові зобов'язання перед державою, фізичними або юридичними особами, включаючи пов'язані з попереднім відтворенням у тому числі і після закінчення терміну заборони подальшого в'їзду в Україну;

7) якщо така особа з порушенням встановленого законодавством України порядку здійснила в'їзд на тимчасово окуповану територію України або район проведення антитерористичної операції чи виїзд з них, або вчинила спробу потрапити на ці території поза контрольними пунктами в'їзду-виїзду.

Тема № 5. Форми безпосередньої демократії в Україні

1. Поняття та види безпосереднього народовладдя в Україні

2. Поняття та види виборів

3. Принципи виборчого права

4. Стадії виборчого процесу

5. Поняття та види референдумів

1. Поняття та види безпосереднього народовладдя в Україні

У сучасному світі існує дві форми демократії: пряма (безпосередня) та представницька.

Представницька демократія реалізовується через роботу обраних (народних депутатів в парламенті, президентів) або призначуваних (працівників виконавчої гілки влади та правоохоронних органів) представників народу.

Безпосередня демократія - це такий різновид народовладдя, що передбачає та базується на народному рівному, вільному, загальному, таємному та прямому волевиявленні.

Різновидами безпосередньої демократії є: *вибори, референдум, плебісцит, народні ініціативи, петиції.*

Вибори - це різновид прямого народовладдя, спрямований на формування виборних органів центральної влади та місцевого самоврядування.

Референдум – це різновид прямого народовладдя, який застосовується для прийняття рішення адміністративного, законодавчого, внутрішньодержавного та міжнародного характеру (зокрема питання територіального устрою)

Плебісцит - це народне волевиявлення щодо територіального устрою. У світі визначається як різновид референдуму, проте в Україні плебісцит не застосовується.

Народні ініціативи – це різновид прямого народовладдя, право територіальних громад ініціювати розгляд питання у місцевих радах відповідно до юрисдикції цих рад.

Петиції – це різновид прямого народовладдя, право ініціювати розгляд загальнодержавних та місцевих проєктів, законів, пропозицій та інше.

Із врахуванням процедур кожний із наведених різновидів може бути реалізований громадянином держави. Для звичайного громадянина найдоступнішим видом безпосередньої демократії для реалізації є петиція у її електронній формі, розміщена на сайтах президента та парламенту.

Ідеї пропозиції та скарги можуть також бути подані через *звернення* до органів центральної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій. Таке звернення може бути реалізоване будь-якою людиною на території держави.

2. Поняття та види виборів

Право голосувати є одним із найцінніших прав, які може мати сучасний громадянин. Для того, щоб воно сьогодні ефективно функціонувало, було пройдено чималий шлях історичної боротьби, було зламано багато списів та пролито чимало крові. У результаті применшувати значення виборчого права, навіть з усіма його недосконаlostями в процесі реалізації, було б хибно.

Вибори в Україні врегульовані *Виборчим кодексом України*. Вони є основною формою народного волевиявлення, способом безпосереднього здійснення влади Українським народом (стаття 1 *Виборчого кодексу України*).

Як вже було зазначено вище, *вибори* - це різновид прямого народовладдя, спрямований на формування виборних органів центральної влади та місцевого самоврядування.

Існують різноманітні способи класифікації виборів, але найконкретнішим є поділ на *загальнодержавні (всеукраїнські)* та *місцеві*.

До *загальнодержавних* належать: *парламентські (вибори до Верховної Ради України)* та *президентські*.

До *місцевих виборів* належать вибори:

- сільського, селищного та міського голови;
- сільської, селищної, міської, районної в місті, районної та обласної ради;
- Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Вибори також розрізняють за *часом проведення*.

Парламентські вибори (стаття 135 Виборчого кодексу України) бувають: чергові та позачергові.

Президентські вибори (стаття 76 Виборчого кодексу України) бувають: чергові, позачергові та повторні.

Місцеві вибори (ст.194 Виборчого кодексу України) бувають: чергові, позачергові, повторні, проміжні додаткові та перші.

Чергові вибори відбуваються одночасно на всій території України та пов'язані із закінченням строку повноважень виборного органу.

Позачергові вибори відбуваються у разі дострокового припинення повноважень виборних органів державної влади.

Повторні вибори відбуваються, якщо попередні вибори вважаються такими, що «не відбулися». Повторні президентські вибори згідно з виборчим законодавством можуть відбуватися за таких підстав:

якщо було подано заявки від двох кандидатів на посаду президента, але жодний із них не виграв; якщо жоден кандидат не зареєструвався на участь у виборах; якщо учасники виборів зняли свою кандидатуру; якщо вибори визнані такими, що «не відбулися» (це може бути пов'язано із високою кількістю порушень у виборчому процесі); якщо вибрана особа не набула мандату у встановлений законом порядок.

Проміжні вибори відбуваються за умов дострокового припинення повноважень депутата ради в місцевому самоврядуванні.

Додаткові вибори відбувається у випадку приєднання однієї територіальної громади до іншої територіальної громади.

Перші вибори відбуваються у випадку утворення нової територіальної громади та відповідно нової місцевої ради.

3. Принципи виборчого права

Принципи виборчого права - це фундаментальні ідеї, основоположні задуми, які забезпечують функціонування виборчого процесу. Згідно з Конституцією України принципами виборчого права вважаються такі: *вільні вибори, загальні вибори, рівні вибори, прямі вибори, таємне голосування*.

Розглянемо сутність наведених принципів:

Вільні вибори - виборець може у свободі здійснювати та формувати свою волю.

Загальні вибори - участь у виборах можуть брати всі громадяни, які досягли 18-річного віку та мають право голосу. Підставою для реалізації свого права голосувати є включення виборця до списку виборців.

Рівне вибори. Для учасників виборчого процесу воно реалізовується на основі таких гарантій:

- 1) заборони привілеїв чи обмежень для кандидатів;
- 2) заборони втручатися органам державної влади у виборчий процес;
- 3) рівного та неупередженого ставлення органів державної влади до суб'єктів виборчого процесу;
- 4) заборони використання інших коштів, крім коштів виборчого фонду партій (визначених законом);
- 5) рівного та неупередженого ставлення засобів масової інформації до суб'єктів виборчого процесу (п.5 ст.12 Виборчого кодексу України).

Прямі вибори - кандидати обираються безпосереднім голосуванням виборців. У Китаї (зокрема, Гонконгу) та США кандидати обираються не прямим голосуванням, а через попередньо обраних представників народу, котрі здійснюють остаточний вибір кандидатів тим самим, реалізуючи другий етап виборчого процесу.

Таємне голосування - реалізація права голосу виборцем здійснюється:

1) без зовнішнього контролю (впливу); 2) із заборонаю у будь-який спосіб розголошувати зміст волевиявлення виборця.

Виборчий кодекс України, окрім наведених, запроваджує й такі принципи: *добровільність участі у виборах, особисте голосування, використання інноваційних технологій у виборчому процесі.*

4. Стадії виборчого процесу

Виборчий процес - це найбільша юридична процедура в українському праві. Вона відрізняється і своїми масштабами за територією та кількістю учасників, і різноманіттям юридичних дій.

Існує два різні види стадій виборчого процесу - перший вид стосується *загальнодержавних виборів*, другий вид - *місцевих виборів*.

До стадій *загальнодержавних виборів* належать такі (ст.79 та 137 Виборчого кодексу України):

- 1) висування та реєстрація кандидатів;
- 2) утворення окружних та дільничних виборчих комісій;
- 3) проведення передвиборчої агітації;
- 4) утворення спеціальних виборчих дільниць на тимчасовій основі;
- 5) складання списків виборців;
- 6) голосування;
- 7) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків голосування і результатів виборів.

А також дві додаткові, передбачені під час проведення виборів Президента України:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків та оголошення результатів повторного голосування.

До стадій *місцевих виборів* належить (ст.196 Виборчого кодексу України):

- 1) утворення виборчих округів;
- 2) утворення дільничних виборчих комісій;
- 3) складання списків виборців;
- 4) висування та реєстрація кандидатів;
- 5) проведення агітації;
- 6) голосування;
- 7) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків голосування і результатів виборів.

А також дві додаткові стадії:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків та оголошення результатів повторного голосування.

Варто зауважити на тому, що, окрім загальної послідовності, стадії виборчого процесу також відрізняються пунктом «утворення спеціальних виборчих комісій». Це пов'язано із тим, що спеціальні виборчі комісії під час проведення місцевих виборів згідно з українським законодавством утворюються на постійній основі виключно в закладах охорони здоров'я.

На загальнодержавних виборах спеціальні виборчі комісії утворюються окремо в спеціальних медичних закладах, військових частинах (п.3 ст.30), установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, на суднах під Державним прапором (ст.30 Виборчого кодексу України).

Така різниця у реалізації права голосу пов'язана із тим, що згідно з пунктом 7 статті 7 Виборчого кодексу України *в'язні в установах виконання покарання, військовослужбовці строкової служби, громадяни, які проживають за кордоном, громадяни, визнані судом недієздатними, вважаються такими, що не належать до жодної територіальної громади та не мають права голосу на місцевих виборах.*

Хоча для військовослужбовців строкової служби та громадян, які проживають за кордоном ця умова, враховуючи специфіку місцевих виборів,

доволі обґрунтована, для громадян, які перебувають в місцях позбавлення волі наведена норм потребує змін, які обґрунтовуються розвитком сучасного суспільства, його зрілістю, зокрема в руслі демократії.

3. Поняття та види референдумів

Референдум - це форма прямої демократії, яка застосовується для прийняття рішень адміністративного, законодавчого, внутрішньодержавного та міжнародного характеру.

У правовій доктрині виокремлюють такі *різновиди референдуму*:

- імперативний та консультативний;
- конституційний та законодавчий (ратифікаційний);
- обов'язковий та факультативний;
- з ініціативи органів державної влади та з народної ініціативи.

Згідно з українським законодавством можна виокремити два види референдуму: *всеукраїнський (загальнонаціональний) референдум та місцевий референдум*.

Проте на сучасному етапі (2022 рік) тільки загальнонаціональний референдум має правове врегулювання. На рівні Конституції України – розділ 3 «Вибори. Референдум» та Закону України «Про всеукраїнський референдум».

Всеукраїнський референдум проводиться на таких принципах: *загальне право голосу, рівне право голосу, пряме волевиявлення, вільна участь, добровільність участі, таємне голосування, особисте голосування, однократне голосування, публічність та відкритість процесу*.

Загальнонаціональний референдум може бути проведений з приводу таких питань:

- 1) щодо зміни розділів 1, 3 або 13 Конституції України;
- 2) щодо втрату чинності закону або частини закону;
- 3) щодо питань загальнодержавного значення;
- 4) щодо зміни території України.

Не можуть бути винесені на розгляд загальнодержавного референдуму такі питання:

- 1) щодо податків, бюджету та амністії;
- 2) питання, які суперечать Конституції України, міжнародному праву, зокрема Загальній декларації про права людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також протоколів до неї;
- 3) які обмежують права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації;
- 4) які можуть призвести до ліквідації незалежності, порушення суверенітету, порушення територіальної цілісності, загрози національній безпеці, розпалювання міжрасової, міжетнічної та релігійної ворожнечі;
- 5) які віднесені до відання органів правопорядку, прокуратури та суду.

Місцевий референдум може бути проведений з приводу таких питань:

- 1) щодо статуту територіальної громади;
- 2) щодо програми розвитку територіальної громади;
- 3) щодо припинення повноважень сільської селищної та міської ради;
- 4) щодо припинення повноваження голови ради;
- 5) щодо втрати чинності нормативно-правового акту або його частин;
- 6) щодо інших питань.

Всеукраїнський (загальнонаціональний) референдум проводиться з ініціативи: народу України, Верховної Ради України та Президента України.

За народною ініціативою всеукраїнський референдум може бути проведений з приводу: 1) *питання втрати чинності закону або частини закону;* 2) *щодо питання загальнодержавного значення.* Для проведення референдуму за народною ініціативою необхідно зібрати 3 мільйони підписів громадян України. Підписи повинні бути зібрані із не менше як 2/3 областей України та не менше ніж по 100 тисяч підписів із кожної області. Цим

займається ініціативна група із 300 виборців створена у встановленому законом порядку.

Президент України проголошує проведення референдуму у 15-денний строк від дня отримання рішення Центральної виборчої комісії про підсумки збору підписів. Референдум за народною ініціативою проводиться в останню неділю 60-денного строку з дня видачі указу Президента України про проведення референдуму.

За ініціативою Верховної Ради України всеукраїнський референдум проводиться з приводу *зміни території України*. Парламент спершу приймає Закон України «Про ратифікацію міжнародного договору щодо зміни території України». Цей закон направляється до Президента України і може бути повернений на доопрацювання.

У випадку прийняття та підписання Президентом України закон повертається до Верховної Ради України, яка у свою чергу призначає проведення референдуму в останню неділю 60-денного строку .

За ініціативою Президента України проводиться *референдум щодо зміни розділу 1, 3 або 13 Конституції України*. Закон про зміну розділу 1, 3 або 13 Конституції України приймається Верховною Радою України та направляється Президенту України.

Глава держави на 15-ий день видає указ про призначення референдуму, який проводиться в останню неділю 60-денного строку.

До постанови Верховної Ради України та указу Президента України про проведення референдуму додається текст відповідного закону.

Тема №6. Законодавча влада в Україні

- 1. Верховна Рада України – вищий представницький орган держави, єдиний орган законодавчої влади в Україні**
- 2. Склад і структура Верховної Ради України**
- 3. Повноваження Верховної Ради України**
- 4. Організаційні форми діяльності Верховної Ради України**
- 5. Основи законодавчого процесу**

1. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади та вищий представницький орган державної влади в Україні

Україна, як і більшість сучасних демократичних держав, складається із трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової.

Роль законодавчої гілки влади в нашій державі виконує Верховна Рада України, яка є Парламентом України. Вона приймає закони та інші акти, укладає міжнародні договори.

Право приймати закони здійснює тільки один орган державної влади. Якщо цей підхід буде порушений, то принцип суверенітету (винятковості публічної влади порівняно з іншими проявами влади) втратить частину ефективності. Прийняття законів двома органами державної влади може призвести до дуалізму влади та створити хаос правової системи, коли одні акти суперечать іншим. У цьому контексті чітко проявляється роль ієрархії правових актів: всі закони, які прийняті одним парламентом, повинні відповідати конституції, а підзаконні акти, прийняті будь-якими іншими органами державної влади, відповідати законам.

Таким чином, Верховна Рада України – це єдиний орган законодавчої влади. Втім, хто повинен виконувати повноваження народного депутата, хто приймає закони? Це важливе питання, оскільки від нього залежить характер законів та те, чиї інтереси вони будуть захищати. З цього моменту виникає друга функція парламенту – представницька.

Верховна Рада України є представницьким органом держави. Функція представництва має два аспекти.

Перший полягає у народності, тобто у тому, що парламентарі є громадянами, які «з народу» та «вибрані народом». Функції законотворчого та представницького характеру належать тим, кому належить влада згідно з Конституцією України - народу України (сукупності громадян), а реалізуються через тих, кому влада доручена згідно з Конституцією України - громадянам України, які обрані народними депутатами (ким є?).

Другий полягає в тому, що парламентарі *висловлюють та захищають інтереси* виключно народу України та кожного його громадянина на внутрішньодержавному та міжнародному рівні (що виконують?).

2. Склад і структура Верховної Ради України

Верховна Рада України функціонує на основі Конституції України (розділу 4), Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» та інші закони та підзаконні акти.

Її внутрішня організація має: *склад та структуру*.

Складається Верховна Рада України із 450 народних депутатів.

Народним депутатом можуть бути:

- громадянин України,
- якому виповнилося 21 рік;
- який має право голосу;
- який останні 5 років проживає на території України;
- він не може мати судимості за вчинення умисного злочину або вона буде погашена чи знята у встановлений законом порядок.

Парламентарі здійснюють свої повноваження протягом 5 років. Вони їх набувають через чергові (проводяться в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень) або позачергові (60 днів із моменту опублікування наказу

Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України) вибори.

Структура Верховної Ради України згідно з Конституцією України складається із: *Президії Верховної Ради України, комітетів Верховної Ради України та комісії Верховної Ради України.*

Президія парламенту – це Голова Верховної Ради України, перший заступник та заступник голови. Вони обираються Верховною Радою України із її складу. Голова Верховної Ради України виконує такі повноваження:

- 1) веде засідання Верховної Ради України;
- 2) організовує роботу апарату Верховної Ради України;
- 3) підписує акти Верховної Ради України;
- 4) представляє Верховну Раду України на зустрічах

внутрішньодержавного та міжнародного характеру.

Комітети Верховної Ради України здійснюють окремі напрямки законопроектної роботи, підготовку та попередній розгляд питань, віднесених до їх повноважень, виконують контрольні функції. Напрямки законопроектної роботи відповідають виду суспільних відносин, наприклад: комітет з питань екологічної політики та природокористування, комітет з питань економічного розвитку, комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу та інші. Їхня кількість та склад може бути змінений рішенням Верховної Ради України (врегульовується Законом України «Про комітети Верховної Ради України»).

Незважаючи на вищезазначене, конструкція складу комітетів Верховної Ради України згідно з Конституцією України є стабільною та повинна компонуватися із: голови комітету, першого заступника, заступника, секретаря та членів комітету. При цьому ані голова, ані перший заступник, ані заступник не можуть бути одночасно головами депутатських фракцій.

Комісії Верховної Ради України є двох видів: тимчасові спеціальні комісії та тимчасові слідчі комісії. Тимчасові спеціальні комісії утворюється для підготовки і попереднього розгляду питань, що мають особливе суспільне значення (наприклад, з питань правового статусу ветеранів війни). Тимчасові слідчі комісії утворюється для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес (наприклад, з питань розслідування причин збитковості підприємств вугільно-промислового комплексу). Тимчасові слідчі комісії утворюються, якщо за них проголосує не менше як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України. Висновки та пропозиції тимчасових слідчих комісій не є вирішальними для слідства і суду.

Не можуть бути членами комісії ті депутати, які у перспективі матимуть конфлікти інтересів із метою створення комісії.

Зі структури Верховної Ради України варто виокремити фракції політичних партій (депутати політичної партії, які за результатами виборів пройшли до парламенту), депутатські групи (депутати, які об'єдналися в парламенті після набуття мандату) та безпартійних депутатів (ті, які виграли вибори на одномандатних округах).

Повноваження Верховної Ради України припиняються з моменту відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Повноваження парламенту можуть бути також припинені Президентом України, якщо:

- 1) якщо протягом 30 днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;
- 2) якщо протягом 1 місяця не сформовано коаліцію депутатських фракцій (про неї зазначено трохи нижче);
- 3) протягом 60 днів після відставки Кабінету Міністрів України не було сформовано нового складу уряду.

Після припинення повноважень Верховної Ради України Президентом України новий склад не може бути розпущений протягом одного року від дня обрання.

Верховна Рада України також не може бути розпущена в останні 6 місяців п'ятирічного строку своїх повноважень.

3. Повноваження Верховної Ради України

Повноваження Верховної Ради України врегульовано статтею 85 Конституції України. Стаття встановлює 37 повноважень, які стосуються різноманітних напрямків роботи держави, та наведеним переліком вони не вичерпуються.

Їх можна систематизувати за сімома критеріями:

1. Повноваження, які стосуються прийняття нормативно-правових актів:

- Верховна Рада України вносить зміни до Конституції України;
 - приймає закони України;
 - законом затверджує Конституцію Автономної Республіки Крим та зміни до неї;
 - призначає всеукраїнський референдум;
 - приймає Регламент Верховної Ради України;
 - затверджує Державний бюджет України;
 - затверджує указ про воєнний стан, надзвичайний стан, про загальну часткову мобілізацію, про зону надзвичайної екологічної ситуації;
 - надає згоду на обов'язковість міжнародних договорів та їхню денонсацію;
 - визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу на членство України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору;
- а також:
- затверджує перелік об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації;

- затверджує програми економічного, соціального наукового-культурного розвитку та охорони довкілля;
- затверджує рішення про надання та одержання позик;
- встановлює державні символи.

2. Повноваження щодо взаємодії із Президентом України:

- призначає вибори Президента України;
- заслуховує послання Президента України;
- направляє запит Президенту України за підтримки 1/3 від конституційного складу парламенту;
- за поданням Президента оголошує про стан війни та миру;
- усуває Президента України в порядку імпічменту;
- за поданням президента України призначає та звільняє:
 - прем'єр-міністра України;
 - міністра оборони;
 - міністр закордонних справ України;
 - голову служби безпеки України;
 - голову Національного банку України;
 - членів Центральної виборчої комісії;
- надає згоду на призначення та звільнення Генерального прокурора України.

3. Повноваження щодо взаємодії з Кабінетом Міністрів України:

- схвалення програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- здійснює контроль за Кабінетом Міністрів України;
- за поданням Прем'єр-міністра України призначаються та відкликаються:
 - члени Кабінету Міністрів України (окрім Міністра оборони та Міністра закордонних справ);
 - Голова Антимонопольного комітету;
 - Голова Фонду державного майна;
 - Голова державного комітету з питань телебачення та радіомовлення.

4. Повноваження щодо судової гілки влади:

- призначення однієї третини складу Конституційного Суду України;

5. Повноваження щодо Збройних сил України:

- затвердження структури, чисельність, функцій силових структур (Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, Збройні сили України);
- вирішує питання про надання міжнародної допомоги іншим державам та допуск збройних сил інших держав на територію України.

6. Повноваження щодо місцевого самоврядування:

- здійснення парламентського контролю;
- призначення виборів до органів місцевого самоврядування;
- утворення та ліквідація районів, встановлення їх меж та найменувань;
- припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим на основі висновку Конституційного Суду України

7. Інші повноваження:

- призначення керівника апарату і затвердження кошторису Верховної Ради України;
- призначення голови та інших членів Рахункової палати;
- призначення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, заслуховування щорічних доповідей;
- призначення половини складу Ради Національного Банку України;
- призначення половини складу Національної Ради з питань телебачення та радіомовлення.

4. Організаційні форми діяльності Верховної Ради України

Під організаційними формами діяльності потрібно розуміти сукупність способів функціонування Верховної Ради України. Робота Парламенту України врегульована Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

Згідно з Конституцією України Верховна Рада Україна функціонує *сесійно*.

Сесії бувають *чергові*, *позачергові* та під час *військового* чи *надзвичайного стану*.

Чергові сесії починаються 1 вівторка вересня (завершується за 10 днів до лютого) та 1 вівторка лютого (завершується за 45 днів до вересня).

Позачергові сесії скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу Президента України або 1/3 від конституційного складу Верховної Ради України.

Сесія під час *військового* чи *надзвичайного стану* вимагає збору народних депутатів протягом 2 днів без їхнього скликання.

Окремими організаційними формами роботи парламенту є *фракції* та *коаліція*.

Фракції (або фракції політичних партій) – це парламентські об'єднання членів (народних депутатів) політичних партій, які пройшли до парламенту.

Коаліція (від франц. *Coalition*- союз, а від лат. *Coalescere* – рости разом) – це парламентське об'єднанням фракцій політичних партій, які поодинці не можуть сформувати більшості в парламенті, але їхня кількість є численна.

Коаліція депутатських фракцій формується та функціонує на підставі міжфракційного договору – коаліційної угоди. У цій угоді члени різних політичних партій (зазвичай в особі голів фракцій) закріплюють спільні бачення та компроміси щодо розвитку найважливіших сфер суспільного життя. Згодом, протягом каденції Верховної Ради України ці бачення реалізуються через прийняті закони та різноманітні рішення.

Коаліція повинна бути сформована протягом 1 місяця з дня відкриття першого засідання новообраної Верховної Ради України або протягом 1 місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій.

Таке парламентське об'єднання виконує важливу роль у державному будівництві. Саме коаліція депутатських фракцій вносить: 1) пропозицію Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України; 2) пропозицію (Прем'єр-міністру України) щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України (абз. 8 ст. 83 Конституції України, п.7 ст. 9 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України»).

Проте утворення коаліції не обов'язкове, якщо у Верховній Раді України є фракція політичної партії чисельність народних депутатів якої формує конституційну більшість в парламенті. Така фракція має права коаліції.

5. Основи законодавчого процесу

Основним завданням Верховної Ради України є прийняття законів. Тобто різновиду нормативно-правових актів, які врегульовують повсякденне життя суспільства у найширших сферах його діяльності. Встановлюючи правила поведінки для надзвичайно великої кількості людей, потрібно враховувати їхню доцільність, конструктивність, збалансованість щодо решти вже врегульованих відносин, а що найважливіше – це відповідати умовам суспільного договору, Конституції України.

Для того, щоб забезпечити відповідність усім зазначеним критеріям, закони приймаються процедурою, яка передбачає 3 читання. Процедура також може бути скорочена для законопроектів, направлених Президентом України, які визначені як невідкладні. Проте таке скорочення стосується тільки строків подання правок, розгляду пропозицій. Скорочення строків може бути не більше ніж на половину.

Законодавча процедура врегульована Законом України «Про Регламент Верховної Ради України».

Суб'єктами законодавчої ініціативи є: народні депутати, Президент України та Кабінет Міністрів України.

Направлена законодавча ініціатива (законопроект) реєструється в Секретаріаті Верховної Ради України та розглядається в комітетах (основному, тобто тому, який відповідає за певну сферу суспільного життя та бюджетному, який відповідає за фінансову реалізацію закону) після чого розпочинається процедура трьох читань (тобто трьох розглядів на засіданні Верховної Ради України).

У результаті розгляду на *першому читанні* законопроект може бути: відхилений; повернений на повторне перше читання; прийнятий та направлений на підготовку до другого читання; опублікувати для всенародного обговорення.

У результаті розгляду на *другому читанні* законопроект може бути: відхилений; повернений на повторне друге читання; повернений на доопрацювання на переданий на третє читання; прийнятий та переданий на підготовку до третього читання.

У результаті розгляду на *третьому читанні* законопроект може бути: відхилений; повернений на доопрацювання із повторним третім читанням; прийнятий.

У залежності від типу законопроекту його прийняття може мати два наслідки: або направлення законопроекту на референдум і після того на підпис Президентові України (для нововведень, які потребують народного підтвердження), або направлення одразу на підпис Президента України.

Виходячи з описаного, можемо поспостерігати, що кожний етап читання супроводжується можливістю *відхилити* законопроект, тобто визнати його таким, що не відповідає вимогам суспільної необхідності або тенденція суспільного розвитку. *Повернути законопроект* для його удосконалення. *Прийняти* законопроект: у першому читанні за основу та передати на друге читання, а в другому та третьому можливо прийняти законопроект в цілому та передати на підпис Президенту України чи всеукраїнський референдум.

Після оформлення тексту закону головним комітетом та підписання Головою Верховної Ради України, акт передається на підпис Президенту України. Глава держави може: підписати закон протягом 15 днів (якщо закон не буде підписаний протягом зазначеного строку, то він вважається таким, що прийнятий); накласти *вето* на законопроект та повернути головному комітету з відповідними пропозиціями.

Ветований законопроект може бути *відхилений парламентом; прийнятий* із врахуванням пропозицій (1/2 від конституційного складу парламенту); прийнятий без врахованих пропозицій (2/3 від конституційного складу). Останній варіант вважається *подоланням права вето Президента України*. Такий законопроект підписується Головою Верховної Ради України остаточно.

Прийнятий закон відправляється на офіційне оприлюднення у виданнях: «Голос України», «Урядовий кур'єр» офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Закон набуває чинності через десять днів після офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом.

Тема 7. Конституційно-правовий статус народного депутата України

1. Загальна характеристика конституційно-правового статусу народного депутата України. Права та обов'язки народного депутата України

2. Основні гарантії депутатської діяльності

3. Припинення повноважень народного депутата України

1. Загальна характеристика конституційно-правового статусу народного депутата України. Права та обов'язки народного депутата України

Як вже було зазначено вище, Верховна Рада України складається із 450 народних депутатів. Для набуття повноважень народного депутата необхідно *відповідати таким вимогам:*

- це повинен бути громадянин України;
- якому виповнилося 21 рік;
- який має право голосу;
- який останні 5 років проживає на території України.

Кандидат в народні депутати України не може мати судимості або вона погашена чи знята у встановленому законом порядку.

Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі, а це означає, що вони не можуть виконувати інші види зайнятості. Ці види в Конституції України виокремлені як *вимоги несумісності*.

До цих вимог відноситься:

- наявність іншого представницького мандата;
- виконання обов'язків державного службовця;
- обіймати іншу оплачувану посаду;
- займатися підприємницькою діяльністю;
- займатися іншою оплачуваною роботою, крім викладацької, наукової та творчої;

- входити до керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті отримання прибутку.

Абзацом 4 статті 78 Конституції України передбачено, що у випадку, якщо виникають порушення вимог несумісності і народний депутат, займаючись підприємницькою діяльністю, все ж таки отримав депутатський мандат, то *протягом 20 днів* він може або припинити таку діяльність, або подати заяву про припинення повноважень народного депутата України.

Народні депутати України, реалізуючи свої повноваження, набувають низку прав та виконують певні обов'язки. Зрештою сама сутність повноважень - це поєднання прав та обов'язків.

Згідно з Законом України «Про статус народного депутата України» парламентарям передбачені такі *права*:

1) на пленарних засіданнях:

- обирати та бути обраним на посади до органів парламенту;
- брати участь у дебатах;
- висловлювати свою думку та інше;

2) право законодавчої ініціативи;

3) право на об'єднання у фракції;

4) права в органах Верховної Ради України, зокрема:

- надавати пропозиції щодо розгляду певних питань;
- отримувати допомогу від органів влади, підприємств, установ та організацій;
- викласти окрему думку;

5) право на депутатський запит

6) право на депутатське звернення

7) право на взаємодію із органами державної владою, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаними громадянами та іноземних держав (зокрема, проводити

зустрічі, від свого імені вести перемовини, брати участь із дорадчим голосом у місцевих радах, припиняти порушення законності).

- 8) право на взаємодію із засобами масової інформації;
- 9) права на забезпечення інформацією.

Окремо варто звернути увагу на право народного депутата на *депутатське запит* та *депутатський звернення*.

Депутатський запит – це вимога надати офіційну відповідь з питань, які віднесені до компетенції органів державної влади (зокрема, Президента України, Кабінету Міністрів України), місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, заявлена на сесії Верховної Ради України.

Особливістю депутатського запиту є те, що про необхідність його направлення виголошується на сесії парламенту. Запит направлений до Президента України підтримується голосуванням 1/3 від конституційного складу парламенту. Депутатський запит може бути направлений не тільки самостійно депутатом, але й групою депутатів чи комітетом Верховної Ради України.

Депутатське звернення – це пропозиція надати офіційне роз'яснення, викласти позицію з питань, віднесених до компетенції органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян.

Особливістю депутатського звернення є направленість до меншого кола суб'єктів та індивідуальність (тобто депутат може надіслати звернення самостійно, без виголошення про необхідність направлення на сесії парламенту).

Цим же законом передбачені такі *обов'язки*:

- 1) дбати про благо українського народу, інтересів виборців;
- 2) дотримуватися законності;
- 3) бути присутнім та брати участь у засіданнях Верховної Ради України;

- 4) голосувати особисто щодо питання, які розглядає Верховна Рада України;
- 5) виконувати доручення Верховної Ради України, відповідних комітетів, фракцій чи комісій;
- 6) інформувати Верховну Раду України про виконання доручень;
- 7) дотримуватися трудової дисципліни та депутатської етики;
- 8) як член фракції: дотримуватися вимог Положення про депутатські фракції; виконувати функції депутатської фракції; представляти інтереси депутатської фракції;
- 9) як член комітету чи комісії: бути присутнім на засіданнях комітетів чи комісії; дотримуватися норм етики; виконувати доручення комітетів чи комісії;
- 10) завчасно повідомляти про неможливість бути присутнім на засіданні Верховної Ради України та її органів;
- 11) підтримувати зв'язки з виборцями, вивчати думку громадян;
- 12) інформувати виборців про свою діяльність;
- 13) розглядати звернення виборці;
- 14) проводити прийом громадян;
- 15) здійснювати контроль за розглядом пропозицій, заяв чи скарг громадян, які надійшли на ім'я народного депутата в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, установах, організаціях;
- 16) використовувати депутатські бланки лише для офіційних запитів, звернень та листів.

А також обов'язки щодо фінансового контролю: надання першої та щорічної декларації.

2. Основні гарантії депутатської діяльності

Для народних депутатів законодавством передбачено умови праці, які дозволяють ефективно виконувати їм свою діяльність. До таких умов

Законом України «Про статус народного депутата України» віднесено наступні:

- 1) заборона втручатися в діяльність народного депутата;
- 2) *індемнітет*, тобто народні депутата не несуть відповідальності за висловлення своїх думок у парламенті, окрім наклепу чи образ;
- 3) забезпечення діяльності, зокрема для голови Верховної Ради України, його першого заступника та заступника забезпечується приміщення, транспорт, секретаріат та охорона. Кошти, які виділяються на ці гарантії, не повинні перевищувати 40% від посадового окладу.

Для решти народних депутатів діяльність забезпечується в такий спосіб:

- гарантуються дні для роботи з виборцями;
 - гарантується службовий кабінет;
 - забезпечується надання приміщення в одномандатних округах;
 - забезпечується урядовий зв'язок та інші види зв'язку;
 - забезпечується надання приміщення для звітів перед виборцями (здійснюється з боку місцевої влади);
 - забезпечуються витрати щодо проведення зустрічей з виборцями;
 - забезпечується депутатська охорона.
- 4) народний депутат звільняється від призову до військової служби на період своїх повноважень;
 - 5) народному депутату створюються умови для підвищення професійного рівня;
 - 6) забезпечуються фінансові видатки, пов'язані з депутатською діяльністю, зокрема компенсується проїзд у громадському транспорті, оренда житла та готелі;
 - 7) гарантується фінансове, медичне, соціально-побутове забезпечення;
 - 8) забезпечується житлове приміщення;
 - 9) народний депутат може мати помічників-консультантів. Їхня кількість не може перевищувати 31.

До 2019 року народні депутати України також мали гарантію *імунітету*, що означає неможливість арешту чи утримання під вартою за вчинення злочину, якщо на це не надано згоди парламентом. Проте змінами від 3 вересня таку гарантію було скасовано.

3. Припинення повноважень народного депутата України

Згідно з Конституцією України повноваження народного депутата України припиняються з таких підстав:

- 1) з моменту припинення повноважень Верховної Ради України;
- 2) за особистою заявою народного депутата про складання ним повноважень (рішення схвалюється Верховною Радою України);
- 3) з моменту припинення громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України (рішення схвалюється Верховною Радою України);
- 4) за порушення вимог несумісності, якщо такі обставини не усунуто протягом 20 днів (рішення схвалюється судом);
- 5) за умови не входження до фракції політичної партії, від якої народного депутата було обрано або виходу із такої фракції (підставою є рішення керівного органу відповідної політичної партії);
- 6) з моменту набрання законної сили обвинувального вироку суду;
- 7) з моменту визнання судом народного депутата як недієздатного або безвісті відсутнього;
- 8) у зв'язку зі смертю народного депутата.

Тема 8. Конституційно-правовий статус Президента України

- 1. Правова природа інституту глави держави**
- 2. Конституційно-правовий статус Президента України**
- 3. Повноваження Президента України**
- 4. Припинення повноважень Президента України**

1. Правова природа інституту глави держави

Під правовою природою варто розуміти витоки явища, які характеризують його із точки зору справедливості, тобто балансу між суспільними та приватними інтересами (зверніть увагу – з латинської *jus, juris* – право, справедливість).

Правова природа інституту президента найілюстративніше відображається крізь призму поділу гілок влади на законодавчу, виконавчу та судову. При цьому президент, виконуючи свої повноваження, умовно знаходиться посередині між законодавчою та виконавчою гілкою влади, тяжіє до виконавчої та впливає на судову владу.

Гілки влади можуть взаємofункціонувати між собою без глави держави, але інститут президента дозволяє злагодити процеси функціонування, уникаючи надто гострих перепадів підчас взаємодії. За інших обставин такі перепади могли б негативно відобразитися на суспільно-політичному житті країни та призводити до постійних змін. Підписання законів, наприклад, могло б бути без врахування інтересів частини населення чи частини державних структур, призначення на вищі державні посади могли б мати політичну забарвленість, а не суспільно-економічну доцільність.

Ефективно функціонуючий інститут президента дозволяє державній системі бути більш справедливою, краще враховувати суспільні інтереси та встановлювати додаткові запобіжники від зловживань або сваволі.

Інститут глави держави протягом свого існування міг набувати різноманітних форм: бути сильним, бути слабким (по відношенню до інших

гілок влади), бути одноосібним чи колегіальним. Для України існування інституту глави держави є історично вмотивованою дійсністю. Від початків існування Київської Русі до сьогодні на нашій території завжди був присутній одноосібний керівник – князь, гетьман, на окремій території навіть король та врешті-решт президент. Його повноваження та рішення завжди узгоджувалися із тими чи іншими радами (представниками заможних верств або простого люду). Сьогодні кращі традиції цих відносин зафіксовані Конституцією України.

2. Конституційно-правовий статус Президента України

Президент України є главою держави, котрий виступає від її імені, окрім того, він є гарантом *державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання прав і свобод людини та громадянина, додержання Конституції України*. Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу розвитку держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та організації Північноатлантичного договору.

Набуває глава держави свої повноваження через вибори. Шляхом загального, прямого, рівного виборчого права, через таємне голосування. Вибори відбуваються або в останню неділю березня (якщо вони чергові), або через 90 днів від дня припинення повноважень попереднього Президента України (якщо вони дострокові).

Строк дії повноважень 5 років.

Для набуття повноважень Президенту України потрібно:

- бути громадянином України;
- мати 35 років;
- володіти державною мовою;
- проживати в Україні останні 10 років;

Не може бути переобраним Президент України більше ніж два строки підряд.

Окрім зазначених вимог, існують також вимоги несумісності. Президент України не може:

- мати іншого представницького мандату;
- перебувати на іншій посаді в органах державної влади;
- перебувати на іншій посаді в органах об'єднання громадян;
- займатися іншою оплачуваною роботою;
- займатися підприємницькою діяльністю;
- входити до складу органу або наглядової ради підприємства, яке має на меті отримання прибутку.

Президент України згідно з Конституцією України також має низку гарантій, зокрема:

- гарантії недоторканності, яка існує на час виконання повноважень;
- посягання на честь та гідність Президента України призводить до відповідальності, передбаченої законом;
- звання Президента України охороняються законом та зберігаються довічно (окрім випадків припинення повноважень у результаті імпічменту).

Президент України виконує такі функції:

- представницьку (зовнішньополітичну та внутрішньополітичну);
- нормотворчу (бере участь у формуванні законодавства);
- кадрову (робить призначення на посади);
- установчу (створює органи та служби або бере участь в їх формуванні);
- захисну (забезпечує захист правового порядку, національної безпеки та злагоди);
- оборонну (забезпечує захист держави від зовнішнього вторгнення, виконує повноваження головнокомандувача);
- збалансовуючу (урівноважує організацію державної влади, зокрема злагоджує функціонування системи стримування та протидії гілок влади).

3. Повноваження Президента України

Окремою складовою конституційно-правового статусу Президента України є його права та обов'язки, які відображені у повноваженнях.

Згідно зі статтею 106 Конституції України Президент має 31 повноваження (та інші передбачені Конституцією України). Повноваження реалізуються у формах указів та розпоряджень. Вони є обов'язковими до виконання. Не можуть бути передані іншим особам за винятком випадків, передбачених Конституцією України (зокрема, дострокового припинення повноважень Президентом України. Тоді частина переходить Голові Верховної Ради України до набрання повноважень новим Президентом України).

Опишемо їх шляхом систематизації в такий спосіб:

- 1) повноваження Президента України, які стосуються нормативно-правових актів:
 - підписує закони Верховної Ради України;
 - має право вето на підписання законів;
 - підписує вірчі та відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;
 - призначає всеукраїнський референдум;
- 2) повноваження Президента України щодо Верховної Ради України:
 - призначає позачергові вибори Верховної Ради України;
 - припиняє повноваження Верховної Ради України;
 - здійснює щорічно та позачергове звернення (послання) до Верховної Ради України про внутрішній та зовнішній стан справ;
 - вносить подання про призначення Прем'єр-міністра України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у строк 15 днів із моменту отримання пропозицій;
 - вносить подання про призначення Верховною Радою України Міністра закордонних справ та Міністра оборони України;
 - вносить подання про призначення Генерального прокурора України;
 - вносить подання про призначення Голови Служби безпеки України;
 - вносить подання про оголошення стану війни;

- приймає рішення про введення надзвичайного стану або оголошення місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, яке затверджується Верховною Радою України;
- 3) повноваження Президента України щодо Кабінету Міністрів України:
- зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції України (з одночасним зверненням до Конституційного Суду України);
 - призначає голів місцевих державних адміністрацій та звільнення їх за поданням Кабінету Міністрів України (передбачено абз. 4 статті 118 Конституції України);
 - скасовує рішення голів місцевих державних адміністрацій (абз.8 статті 118 Конституції України);
 - висловлює недовіру головам місцевих державних адміністрацій, а також Президент України схвалює рішення та дає обґрунтовану відповідь, якщо пропозиція про припинення повноважень голови місцевих державних адміністрацій була подана обласними та районними радами (див. абз.9 та 10 статті 118 Конституції України).
- 4) повноваження Президента України щодо судової влади:
- призначає 1/3 від Конституційного Суду України;
- 5) повноваження Президента України щодо місцевого самоврядування:
- скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;
- 6) повноваження Президента України щодо Збройних Сил України:
- є головнокомандувач Збройних сил України;
 - призначає та звільняє вище командування Збройних сил України;
 - здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони;
 - у разі агресії проти України приймає рішення про використання Збройних сил України;
 - приймає рішення про мобілізацію та введення військового стану;
 - Президент України очолює Раду національної безпеки та оборони України.

7) Президент України також виконує інші повноваження

а) на загальнодержавному рівні:

- забезпечує незалежність, національну безпеку та правонаступництво держав;
- робить звернення до народу;
- приймає рішення про прийняття до громадянства;
- здійснює помилування;
- надає вищі військові звання;
- надає дипломатичні ранги;
- надає спеціальні звання, класи, чини;
- вручає державні нагороди та відзнаки.

б) щодо призначень:

- призначає половину складу Ради Національного банку України;
- призначає половину Національної Ради України з питань телебачення та радіомовлення;

в) на міжнародному рівні:

- представляє державу в міжнародних відносинах;
- укладає договори;
- веде перемовини;
- призначає на посаду глав дипломатичних представництв;
- створює консульські та дорадчі органи і служби.

4. Припинення повноважень Президента України

Згідно з Конституцією України Президент України припиняє свої повноваження у чотирьох випадках: 1) *смерть*; 2) *добровільна відставка*;

3) *неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я*;

4) *у порядку імпичменту*.

У випадку припинення повноважень Президента України *в порядку відставки* втрата повноважень починається від моменту проголошення

главою держави офіційної заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Припинення повноважень *за станом здоров'я* передбачає процедуру, згідно з якою неспроможність повинна бути встановлена на засіданні Верховної Ради України. Верховна Рада України робить звернення до Верховного Суду України. Після розгляду Верховний Суд робить подання Верховній Раді України про схвалення нею рішення щодо неспроможності Главою держави виконувати свої повноваження за станом здоров'я. Таке рішення парламент приймає також за наявності другого елементу – медичного висновку. Остаточне рішення схвалюється конституційною більшістю.

Припинення повноважень президента України в *порядку імпичменту* відбувається у зв'язку із вчиненням ним державної зради чи іншого злочину.

Процедура імпичменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Після цього створюється тимчасова спеціальна слідча комісія зі спеціальним прокурором та спеціальними слідчими.

Висновок роботи комісії оголошується на засіданні Верховної Ради України. За наявності підстав, 2/3 від конституційного складу схвалюється рішення про звинувачення Президента України у вчиненні відповідного злочину. Після цього здійснюється подання до Конституційного Суду України та Верховного Суду України.

Після отримання висновку Конституційного Суду України щодо *конституційності проведеної процедури* та висновку Верховного Суду України *щодо наявності складу злочину у діях Президента*, проводиться остаточне голосування. Рішення щодо усунення приймається 3/4 від конституційного складу Верховної Ради України.

Тема 9. Організація виконавчої влади в Україні

1. Кабінет Міністрів України – вищий орган в системі органів виконавчої влади в Україні: склад, функції та повноваження

2. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади

3. Місцеві органи виконавчої влади

1. Кабінет Міністрів України – вищий орган в системі органів виконавчої влади України: склад та повноваження

Існування виконавчої гілки влади в державній організації зумовлено необхідністю належної професійної реалізації нормативно-правових актів та за необхідності детальнішого їх регулювання органами виконавчої влади.

Органи виконавчої влади – це структурні підрозділи публічної влади, діяльність яких спрямована на виконання законодавства та реалізацію державної політики в різноманітних сферах суспільних відносин.

Органи виконавчої влади характеризуються такими *ознаками*:

- частина державного апарату;
- структура органів - ієрархічна;
- наявність кваліфікованого штату службовців;
- реалізація компетенції в межах законів.

Вищим органом виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України.

У своїй діяльності Кабінет Міністрів України *відповідальний* перед Президентом України та Верховною Радою України, але *підконтрольний* і *підзвітний* Верховній Раді України. Його діяльність урегульована Конституцією України, законами України, зокрема «Про Кабінет Міністрів України», постановами Верховної Ради України, указами Президента України.

Кабінет Міністрів України *складається* з:

- Прем'єр-міністра України, а також Першого віце-прем'єр-міністра України та Віце-прем'єр-міністра України, котрі керують роботою уряду, спрямовуючи його на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, яка затверджена парламентом. Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру на посаду Прем'єра вносить Президенту України за пропозицією коаліції депутатських фракцій;
- Міністри, будучи членами Кабінету Міністрів України, очолюють управління різноманітними сферами суспільних відносин. Вони призначаються Верховною Радою України за пропозицією за поданням Прем'єр-міністра України. Виняток становить Міністр оборони України та Міністр закордонних справ України. Ці члени уряду призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України. Згідно з Конституцією України міністри повинні відповідати вимогам несумісності, зокрема: 1) не можуть займатися іншою роботою (окрім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час); 2) входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємств, організації, які мають на меті отримання прибутку.

Згідно зі статтею 116 Конституції України Кабінет Міністрів України виконує такі повноваження:

1) забезпечує:

а) державний суверенітет;

б) економічну самостійність держави;

в) здійснює внутрішню та зовнішню політику. При цьому зовнішня політика стосується здійснення:

- зовнішньоекономічної діяльності;

- митної справи;

- реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та організації Північноатлантичного договору;

г) виконання Конституції України, законів України, актів Президента України;

д) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина;

е) проведення політики:

- фінансової, інвестиційної, цінової, податкової;

- у сфері праці та зайнятості населення;

- у сферах соціального захисту, освіти, науки та культури;

- у сфері охорони природи, екологічної безпеки, природокористування;

2) розробляє та впроваджує програми економічного, соціального, науково-технічного та культурного розвитку;

3) повноваження у сфері власності:

а) встановлює рівні умови розвитку всіх форм власності;

б) управляє об'єктами державної власності;

4) щодо Державного бюджету:

а) розробляє проект закону про Державний бюджет України;

б) забезпечує виконання Державного бюджету;

в) подає звіт про виконання Державного бюджету до Верховної Ради України;

5) у мілітарній сфері:

а) забезпечує обороноздатність країни;

б) забезпечує національну безпеку;

в) забезпечує громадський порядок;

- г) забезпечує боротьбу із злочинністю;
- б) внутрішні повноваження:
 - а) утворює, ліквідує та організовує органи виконавчої влади в межах виділених на це коштів;
 - б) призначає та звільняє керівників центральних органів виконавчої влади, що не входять до складу Кабінету Міністрів України, це здійснюється за поданням Прем'єр-міністра України;
 - в) спрямовує та координує роботу виконавчої влади;
- 7) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає *постанови і розпорядження*, які є обов'язковими до виконання. Акти Кабінету Міністрів України *підписує* Прем'єр-міністр України. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади *підлягають реєстрації* в порядку, встановленому законом.

Кабінет Міністрів України *припиняє повноваження* у таких випадках:

- 1) складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України;
- 2) Верховна Рада України схвалює резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України;
- 3) у випадку подання заяви про відставку від Прем'єр-міністра України або від Кабінету Міністрів України.

Відставка всього Кабінету Міністрів України веде до формування нового уряду. Старий склад функціонує до початку роботи новоствореного Кабінету Міністрів України.

2. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади

Організація міністерств та інших центральних органів виконавчої влади врегульовано Конституцією України, Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» та іншими актами.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади функціонують у державі на основі таких *принципів*:

- верховенства права;
- забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- безперервності;
- законності;
- єдності політики;
- відкритості;
- прозорості;
- відповідальності;
- єдиноначальності.

Функціонування міністерств та інших центральних органів публічної влади супроводжується наявністю певного *статусу* та *атрибутів*. Зокрема:

- органи виконавчої влади є юридичними особами;
- внесені до єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань;
- мають у наявності печатку, бланки, рахунки у Державній казначейській службі;
- органами центральної виконавчої влади вивішуються таблички з гербом та найменуванням на будівлях, у яких вони розміщені.

Ліквідуються міністерства та інші центральні органи виконавчої влади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України. Членами Кабінету Міністрів України можуть вноситися пропозиції із цього ж приводу. За такою ж процедурою відбувається реорганізація, злиття, приєднання, поділ, перетворення органів центральної виконавчої влади.

Накази міністерства підписує міністр. Вони є обов'язкові для виконання. Накази вносяться до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів, що здійснюється Міністерством юстиції України. Стають чинними після опублікування чи в інший період, передбачений наказом, але не раніше дня опублікування. Оскаржується наказ до адміністративного суду. Скасовується Кабінетом Міністрів України.

Завданнями міністерства є:

- нормативне регулювання;
- узагальнення законодавчої практики;
- визначення пріоритетів;
- інформування та роз'яснення державної політики;
- проведення соціального діалогу.

Структура міністерств та інших центральних органів державної влади.

1. Міністерства складаються з:

Міністра;

Першого заступника та заступників, які призначаються урядом за поданням Прем'єр-міністра, за пропозицією відповідного міністра;

Державного секретаря міністерства, який призначається Кабінетом Міністрів на 5 років (повинен мати стаж роботи 7 років, із них 3 роки на керівній посаді). Припиняє свої повноваження за рішенням Кабінету Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра чи відповідного міністра.

До основних функцій державного секретаря належать: *забезпечення стабільності роботи міністерства; наступність міністерства* (міністр та заступник міністра – це посади політичні, тобто можуть змінитися залежно від суспільно-політичної дійсності. Державний секретар повинен забезпечувати належний перехід влади від одного суб'єкта до іншого, злагоджуючи будь-які зміни); *організаційність* міністерства; *кадрову роботу* та інше.

Апарат міністерства. Апаратом міністерства керує державний секретар. Апарат складається із секретаріату та структурних підрозділів, які затверджуються міністром відповідно до постанов Кабінету Міністрів України.

Територіальні органи. Керівник територіального органу міністерства призначається та звільняється державним секретарем. Державні службовці та інші працівники територіального органу призначаються та звільняються керівником територіального органу.

Патронатна служба. Додаткова структура міністерства, яка створюється на праві міністра. Складається із 10 осіб, які призначаються державним секретарем. Члени патронатної служби не можуть робити доручення державним службовцям та працівникам міністерства. До їхньої компетенції входить: 1) консультативні функції; 2) підготовка матеріалів; 3) налагодження та підтримка зв'язку із посадовими особами, громадськістю та ЗМІ.

Колегія міністерства. Цей орган складається з: міністра, заступників міністра, державного секретаря, керівників структурних підрозділів, а також представників інших державних органів, навчальних та наукових установ. Колегія міністерства виконує консультативні та дорадчі функції. Періодичність зустрічей затверджуються міністром. Рішення колегії фіксуються протоколом. Положення про колегію затверджується урядом.

2.Центральні органи виконавчої влади.

До центральних органів виконавчої влади належать такі:

державні служби – органи, які надають адміністративні послуги;

агентства - посередницькі органи, які виконують функції із використанням державного майна та наданням адміністративних послуг;

інспекції – органи, які здійснюють нагляд за дотриманням та виконанням законодавства;

комісії - колегіальні органи, які виконують функції шляхом схваленням «спільного рішення» (комісії найчастіше схвалюють рішення у сферах з високою конкуренцією);

бюро - керівний колегіальний орган, який часто носить правоохоронний характеру.

Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом виконують особливі функції, про необхідність яких зазначено в Конституції України або законах України. До таких органів належать: Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна, Національна комісія зі стандартів державної мови та інші.

За своєю *структурою* центральні органи виконавчої влади складається з *керівника, апарату, колегії та територіальних органів*.

Керівник центрального органу виконавчої влади призначається Кабінетом Міністрів України за поданням комісії з питань вищого корпусу державної служби. Звільняється керівник Кабінету Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра чи відповідного міністра.

У рамках своїх повноважень він очолює, координує, подає плани роботи, організовує роботу центрального органу виконавчої влади.

Апарат центрального органу виконавчої влади поділяється на структурні підрозділи. Вони затверджуються керівником за згодою міністра. Державні службовці призначаються та звільняються керівником на основі законодавства про працю. Державні службовці не втрачають повноважень з підстави втрати повноважень керівника відповідного органу.

Колегія центрального органу виконавчої влади створюється для підготовки завдань та консультацій. Кількість, персональний склад колегії центрального органу та періодичність проведення зустрічей визначається керівником центрального органу.

Територіальні органи виконавчої влади можуть бути утворені із двох підстав: 1) керівником за пропозицією, яка внесена до міністра; 2) коли створення територіального органу передбачено положенням про центральні органи виконавчої влади, затверджені Кабінетом міністрів України.

Штатний розпис та кошторис територіального відділення центрального органу виконавчої влади затверджується керівником. Структура затверджується керівником за погодженням з міністром.

3. Місцеві органи виконавчої влади

Згідно з Конституцією України до місцевих державних адміністрацій належать обласні, районні державні адміністрації, а також державні адміністрації міста Києва та Севастополя.

Очолює місцеву державну адміністрацію *голова, який призначається та звільняються* Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. У своїй діяльності голова *відповідальний* перед Президентом України, Кабінетом Міністрів України. *Підзвітний та підконтрольний* органам виконавчої влади вищого рівня. Щодо окремих, делегованих повноважень голова *підзвітний та підконтрольний* районним радам та обласним радам.

Голова адміністрації формує склад відповідної адміністрації. Акти, схвалені цими керівниками, можуть бути скасовані Президентом України або керівником адміністрації вищого рівня в порядку, передбаченому законом.

Припинення повноважень голови адміністрації може відбуватися двома шляхами:

а) якщо відповідна рада висловлює «звичайну» недовіру голові, то Президент України схвалює рішення та дає обґрунтовану відповідь;

б) якщо недовіру голові висловлено 2/3 від загального складу відповідної ради, то Президент України схвалює рішення про відставку такого голови.

Місцеві державні адміністрації *забезпечують*:

1) виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади;

2) законність і правопорядок, захист прав, свобод людини та громадянина;

3) виконання програм: соціально-економічного розвитку; компактного проживання народів і національних меншин; культурного розвитку; програм охорони довкілля;

4) місцеві державні адміністрації забезпечують підготовку виконання та звіт про виконання відповідних обласних та районних бюджетів;

5) місцеві державні адміністрації взаємодіють із органами місцевого самоврядування;

6) місцеві державні адміністрації виконують інші повноваження передбачені законом.

Тема 10. Конституційно-правові основи здійснення правосуддя в Україні

1. Роль і місце суду в системі органів державної влади
2. Конституційно-правовий статус органів прокуратури
3. Конституційні засади функціонування адвокатури в Україні

1. Роль та місце суду в системі органів державної влади

Третьою гілкою державної влади, окрім законодавчої та виконавчої, є судова. Організація суспільства не може функціонувати в належний спосіб без можливості професійно розв'язувати суперечки, які виникають закономірно. Саме із такою метою споконвіків існує інститут суду. Проте, якщо у витоках його функцію виконували царі або старійшини, то сьогодні ефективне функціонування залежить виключно від професіоналізму спеціально навчених суддів, прокурорів, адвокатів та інших сторін судового процесу.

Судова влада в Україні врегульована розділом 8 Конституції України, Законом України «Про судоустрій та статус суддів» та іншими актами.

Єдині органи, які здійснюють правосуддя в Україні - це суди. При цьому делегування правосуддя та привласнення правосуддя в Україні заборонено.

Юрисдикційні напрямки, тобто справи, які розглядають суди загальної інстанції в Україні поділяються на три види: *юридичні спори*, які в свою чергу поділяються на *публічні* та *приватні* (*Публічні* – це адміністративні справи, а *приватні* - це цивільні та господарські справи), *кримінальне обвинувачення* та *інші справи*, визначені законом (до інших можна віднести справи антикорупційного характеру та справи щодо права інтелектуальної власності).

Народ України може брати участь в правосудді в якості *присяжних*.

Конституцією України передбачено можливість Україною визнати юрисдикцію *Міжнародного кримінального суду згідно з Римським статуттом*.

Організація судочинства в Україні здійснюється на принципах *територіальності* та *спеціалізації*. *Територіальність* - це організація суду відповідно до адміністративно-територіального устрою України (міста, райони,

області). *Спеціалізація* - це організація роботи судових установ відповідно до їх юрисдикції, тобто розподіл на кримінальні суди, цивільні суди, адміністративні суди та господарські суди.

Інстанційність, поділ суду за трьома інстанціями (перша інстанція, апеляція та касація) – Конституцією України не передбачено. Це пов'язано із тим, що не відповідають інстанційному принципу (у звичайному прояві) такі суди – Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд, про існування яких зазначає Основний Закон. Хоча принцип інстанційності передбачений процесуальним законодавством України.

Суди загальної юрисдикції в Україні *утворюються, ліквідовуються та реорганізуються* законом України, який подається Президентом України до Верховної Ради України за консультацією із Вищою радою правосуддя.

Створення особливих чи надзвичайних судів не допускається.

Судочинство здійснюється на *таких засадах*:

- 1) рівність учасників перед законом та судом;
- 2) доведення вини;
- 3) змагальність сторін (надання доказів та доведення їх переконливості);
- 4) публічне обвинувачення здійснюється прокурор;
- 5) обвинуваченому забезпечується право на захист;
- 6) забезпечення гласності судового процесу, можливість фіксувати судовий процес технічними засобами;
- 7) розумні строки розгляду судових справ;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд та касаційне оскарження;
- 9) судові рішення є обов'язковим. Ця засада реалізовується через: судові рішення ухвалюється іменем України; його виконання забезпечується державою; його виконання контролюється судом.

Інші засади передбачені законодавством.

За неповагу до суду чи суддів винні особи притягаються до юридичної відповідальності.

Судочинство в Україні проводиться: *одноосібно, колегіально чи судом присяжних.*

Судді *призначаються* Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя. Таке подання здійснюється внаслідок проходження конкурсу, крім випадків передбачених законом (такі випадки можуть стосуватися суддів вищих спеціалізованих судів, які потребують специфічних знань та навичок, ніж судді загальної юрисдикції).

Голова Верховного Суду України обирається та звільняється Пленумом Верховного Суду України.

Суддею може бути:

- громадянин України;
- який має від 30 до 65 років;
- має вищу юридичну освіту (ця вимога може бути змінена для суддів спеціалізованих судів);
- стаж професійної діяльності в галузі права 5 років (ця вимога може бути змінена для суддів спеціалізованих судів);
- кандидат повинен відрізнятися своєю компетентністю та доброчесністю;
- кандидат повинен володіти державною мовою.

Вимоги несумісності. Не може бути суддею особа, яка:

- є членом політичної партії;
- бере участь у будь-якій політичній діяльності;
- входить до профспілок;
- має представницький мандат;
- обіймає іншу оплачувану посаду;
- виконує іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової чи творчої.

Обираються судді на посаду безстроково.

Суддям *гарантується недоторканність та незалежність*. При цьому *незалежність* означає, що вплив на суддю в будь-який спосіб заборонений. *Недоторканність* означає, що: 1) без згоди Вищої ради правосуддя суддю не можна тримати під вартою чи арештувати, крім двох випадків: а) під час вчинення злочину; б) одразу після вчинення злочину; 2) суддя не несе відповідальності за ухвалені ним рішення, за винятком, якщо це рішення вчинене злочинно або з дисциплінарним проступком.

Держава гарантує: 1) фінансування належних умов праці. У державному бюджеті окремо передбачено видатки для судової влади із урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя; 2) забезпечує захист судді та членів його родини.

Окрім зазначеного, для захисту інтересів суді діє суддівське самоврядування.

Згідно зі статтею 129 Конституції України суддя приймає рішення **на основі верховенства права**. Це означає, що в ситуації, коли будуть конкурувати норми права людини (право на відпочинок чи заробітну плату) та формальні приписи закону (наявність або відсутність довідки, наприклад). То суддя повинен приймати рішення, базуючись на доведеному порушенні права людини та його верховенстві, а не приписові закону.

Суддя може бути звільнений або припинити свої повноваження. Згідно з Конституцією України суддя *звільняється* на таких підставах:

- за особистою заявою про відставку;
- за станом здоров'я;
- за порушення вимог несумісності;
- за вчинення дисциплінарного проступку чи грубого, систематичного нехтування своїми обов'язками;
- за незгоду переводиться до іншого суду унаслідок ліквідації чи організації суду, в якому суддя працював первинно;

- за порушення обов'язку підтвердити законність джерел походження майна;

Згідно з Конституцією України суддя *припиняє свої повноваження, якщо:*

- досягнув 65 річного віку;
- припинив своє громадянство (набув громадянство іншої держави);
- прийнято рішення суду про визнання його: а) безвісті відсутнім; б) обмежено дієздатним; в) недієздатним; г) померлим; д) оголошено йому обвинувальний вирок;
- смерть судді.

Вища рада правосуддя

Центральний орган судової влади, що здійснює організаційні функції судів загальної юрисдикції.

Вища рада правосуддя виконує такі *повноваження:*

- здійснення подання про призначення судді;
- ухвалює рішення про: а) порушення несумісності прокурора або судді; б) про переведення судді із одного суду в інший; в) про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; г) про звільнення судді з посади;
- вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів;
- розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів чи прокурорів;
- надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою.

Вища рада правосуддя нараховує 21 член та повноважна за наявності мінімально 15 членів, більшістю з яких є судді.

Склад Вищої ради правосуддя:

- 10 членів від з'їзду суддів України із числа суддів чи суддів у відставці;
- 2 члени від Президента України;
- 2 члени від Верховної Ради України;

- 2 члени від з'їзду адвокатів країни;
- 2 члени від всеукраїнської конференції прокурорів;
- 2 члени від з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів на наукових установах;
- 1 член – це Голова Верховного Суду України, який призначається за посадою.

Члени Вищої ради правосуддя обираються на 4 роки та обіймають свої посади не більше 2 разів поспіль.

Основними вимогами є: вони повинні належати до правничої професії та бути політично нейтральними.

Вимоги несумісності:

- не можуть бути членами політичної партії;
- займатися політичною діяльністю;
- входити до профспілок;
- мати представницький мандат;
- здійснювати будь-яку оплачувану роботу (крім викладацької, наукової та творчої);
- бути на іншій оплачуваній посаді (крім Голови Верховного Суду України).

У системі правосуддя можуть бути утворені органи та установи, які призначені для: *оцінювання, забезпечення добору, підготовки, розгляду дисциплінарних справ* суддів та прокурорів, а також для *фінансового та організаційного забезпечення* судів.

2. Конституційно-правовий статус органів прокуратури

Конституція України у рамках 8 розділу «Правосуддя» також регулює питання, пов'язані з прокуратурою. Генеральний прокурор України згідно з Основним Законом призначається Президентом України за згодою Верховної

Ради України. Він призначається на 6 років та не може обіймати посаду 2 строки поспіль.

Варто звернути увагу, що шестирічні повноваження можна розглядати як особливу форму гарантій. Оскільки строк повноважень виборних органів в Україні 5 років, то Генеральному прокурору умовно надається ще один рік для завершення справ (розслідувань та інше), навіть, якщо вони стосуються вже новообраної влади.

Повноваження прокуратури згідно з Конституцією України:

- 1) здійснює публічне обвинувачення в суді;
- 2) здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням;
- 3) вирішує інші питання під час кримінального провадження;
- 4) здійснює нагляд за негласними та іншими слідчими чи розшуковими діями органів правопорядку;
- 5) Представляє інтереси держави в суді.

3. Конституційні засади функціонування адвокатури в Україні

В Україні, на основі Конституції України та Законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», діє адвокатура для надання *професійної правничої допомоги*. Під *професійною правничою допомогою* варто розуміти представництво особи в суді та захист від кримінального обвинувачення, що здійснюється виключно адвокатом (тобто особою, яка має адвокатське посвідчення, а не звичайним юристом). Хоча в Конституції України зазначено винятки щодо виключно адвокатського представництва (тобто ці справи може виконувати юрист із дипломом бакалавра). До цих винятків віднесено такі справи:

- трудові спори;
- вибори та референдум;
- малозначні спори;
- захист соціальних прав;

- справи щодо малолітніх і неповнолітніх осіб;
 - справи щодо недієдатних та обмежено дієдатних осіб.
- Незалежність адвокатури гарантується.

Тема 11. Конституційний Суд України

- 1. Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції**
- 2. Склад та порядок формування Конституційного Суду України**
- 3. Повноваження Конституційного Суду України**

1. Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції

Конституція України – це Основний Закон, який поєднує в своєму регулюванні як повсякденний побут (суспільний лад), так і події загальнодержавного характеру, які відбуваються із певною періодичністю (державний лад). Суспільство змінюється, а отже, і законодавство повинно змінюватися. Законодавство використовують люди, а отже, його розуміння повинно бути правильним. Для того, щоб розуміння Конституції було достовірним, а зміни в законодавство не суперечили Основному Закону – існує Конституційний Суд України. Його функціонування врегульоване Конституцією України (Розділом 12) та Законом України «Про Конституційний Суд України».

Саме цей орган здійснює *офіційне тлумачення та встановлює відповідність законів України та інших актів Конституції України у контексті:*

- 1) конституційності їх змісту; 2) конституційності порядку прийняття.

Свої повноваження Конституційний Суд України здійснює на основі таких *принципів*: 1) верховенства права; 2) незалежності; 3) колегіальності; 4) гласності; 5) обґрунтованості; 6) обов'язковості ухвалених ним рішень та висновків.

2. Склад та порядок формування Конституційного Суду України

Конституційний Суд України складається з *18 суддів*. За організаційними формами він поділяється на *велику палату* (18 суддів), два *сенати* (по 9 суддів) та шість *колегій* суддів Конституційного Суду України (по 3 судді).

18 суддів призначаються трьома гілками влади. 6 суддів - від Президента України, 6 суддів - від Верховної Ради України та 6 суддів - від З'їзду суддів

України на конкурсній основі та на 9 років без права повторного призначення. У такий спосіб забезпечується збалансоване функціонування суду конституційної юрисдикції та його незалежність. Хоча на практиці ця система не завжди досконала. Голова Конституційного Суду України призначається на 3 роки.

Суддею Конституційного Суду України *може бути*:

- громадянин України;
- який володіє державною мовою;
- досяг 40 років;
- має вищу юридичну освіту;
- стаж професійної діяльності 15 років;
- високі моральні якості;
- є правником із визначеним рівнем компетентності.

Не може бути суддею Конституційного Суду України особа, яка:

- належить до політичної партії;
- бере участь у політичній діяльності;
- входить до профспілки;
- має представницький мандат;
- обіймає іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової та творчої.

Суддям Конституційного Суду *гарантується* незалежність та недоторканність.

Незалежність означає, що:

- вплив на суддю у будь-який спосіб заборонено;
- суддя не несе відповідальності за ухвалені ним рішення або висновки, якщо це не було вчинено злочинно або з дисциплінарним порушенням.

Недоторканність означає, що без згоди Конституційного Суду України суддю не можуть затримати, утримувати під вартою чи арештом до

винесення обвинувального вироку суду. За *винятком*, якщо його затримали під час або відразу після тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Держава також надає:

- гарантії фінансового характеру. Тобто забезпечує фінансування та належні умови діяльності. У Державному бюджеті окремо передбачено видатки із врахуванням пропозиції Голови Конституційного Суду України. Розмір видатків встановлюється законом;
- гарантії безпекового характеру. Держава забезпечує захист судді та членів його сім'ї.

Судді Конституційного Суду України як і працівники Феміди в загальній юрисдикції, складають свої повноваження внаслідок *припинення* або внаслідок *звільнення*.

Згідно з Конституцією України судді припиняють свої повноваження, якщо:

- закінчився строк їх повноважень;
- суддею досягнуто 70-річного віку;
- суддя втратив громадянство (набув іноземне громадянство);
- щодо судді набрав законної сили обвинувальний вирок суду;
- визнано суддю безвісно відсутнім або померлим;
- визнано суддю недієздатним або обмежено дієздатним;
- смерть судді.

Згідно з Конституцією України суддя звільняються, якщо :

- подав заяву про відставку;
- неспроможний виконувати свої повноваження;
- порушив вимоги несумісності;
- вчинив дисциплінарний проступок або грубе, систематичне нехтування обов'язками.

3. Повноваження Конституційного Суду України

Згідно з Конституцією України Конституційний Суд України виконує три види повноважень. Він розглядає: *конституційні подання, конституційні звернення та конституційні скарги.*

Конституційні подання – це вирішення Конституційним Судом України:

- 1) питань про відповідність Конституції України актів Президента України, законів та актів Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України та актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 2) здійснення офіційного тлумачення Конституції України.

Суб'єктами конституційного подання є (тобто, хто може його робити):

- Президент України;
- 45 народних депутатів;
- Омбудсмен;
- Верховна Рада Автономної Республіки Крим;
- Верховний Суд України

Конституційне звернення має 3 форми:

- 1) звернення щодо встановлення відповідності міжнародних договорів Конституції України.

Суб'єктами цього конституційного звернення є:

- Президент України;
- 45 народних депутатів;
- Кабінет Міністрів України;

- 2) надання висновку щодо конституційності питань, які виносяться на референдум з народної ініціативи.

Суб'єктами цього конституційного звернення виступають:

- Президент України;
- 45 народних депутатів;

- 3) надання висновку щодо конституційності процедури імпічменту Президента України.

Суб'єктами цього конституційного звернення виступають:

Верховна Рада України.

Конституційна скарга – це заява до Конституційного Суду України щодо вирішення питань про конституційність закону, який став основою остаточного рішення суду.

Суб'єктом конституційної скарги є особа: 1) яка використала всі національні засоби юридичного захисту; 2) яка вважає, що застосований в остаточному рішенні суду закон, не відповідає Конституції України.

Рішення Конституційного Суду України приймається 2/3 від конституційного складу. Воно є обов'язковим, остаточним та не може бути оскаржене.

Неконституційні закони мають дві ознаки: 1) повністю або частково не відповідають Конституції України; 2) були прийняті з порушенням процедури розгляду, ухвалення чи набрання чинності.

Неконституційні закони втрачають чинність з дня ухвалення відповідного рішення, а матеріальна шкода за них відшкодовується державою.

Тема 12. Територіальний устрій України

1. Поняття форми та система територіального устрою України

2. Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим

3. Особливості конституційно-правового статусу столиці України, міста-героя Києва та міста Севастополя у складі України

1. Поняття форми та система територіального устрою України

Територіальний устрій - це адміністративно-територіальна організація державної влади, утворення, зміна чи припинення якої базується на розподілі, єдності та самостійності територіальних одиниць.

Територіальний устрій України згідно з Конституцією України функціонує на таких *засадах*:

- єдності та цілісності державної території. Означає, що адміністративна організація території підпорядкована одній системі, а сама територія не розділена кордонами інших країн;
- централізації та децентралізації державної влади. Це означає, що управління державою поєднує в собі повноваження, які здійснюються самостійно територіальними одиницями (децентралізація) та повноваження, які реалізуються шляхом узгодження або підпорядкування центральним органам державної влади (централізація);
- збалансованості регіонів. Означає, що кожний регіон надає необхідні ресурси відповідно до власних можливостей та отримує ресурси відповідно до своїх потреб;
- соціально-економічного розвитку. Означає, що адміністративна організація території враховує фінансовий та соціальний стан справ відповідної одиниці (наприклад, є частина населених пунктів, які розташовані високо в горах та потребують особливих умов забезпечення).

Територіальної устрій формується на основі таких *особливостей*:

- історичних;

- економічних;
- екологічних;
- географічних;
- демографічних;
- етнічних традиціях
- культурних традиціях.

Система адміністративно-територіального устрою згідно з Конституцією України складається з таких елементів: одна автономна республіка, області, райони, міста, райони в містах, села та селища.

Україна нараховує 24 області: Вінницьку, Волинську, Дніпропетровську, Донецьку, Житомирську, Закарпатську, Запорізьку, Івано-Франківську, Київську, Кіровоградську, Луганську, Львівську, Миколаївську, Одеську, Полтавську, Рівненську, Сумську, Тернопільську, Харківську, Херсонську, Хмельницьку, Черкаську, Чернівецьку, Чернігівську.

Одна Автономна Республіка Крим. Міста Київ та Севастополь мають особливий статус.

2. Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим

Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України. Вона вирішує питання у межах повноважень, які визначені Конституцією України та законами України; Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи Ради Міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції України чи законам України. Ці акти приймаються «відповідно до» та «на виконання» Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України.

Конституція Автономної Республіки Крим – це акт, який приймається Верховною Радою Автономної Республіки Крим. Він затверджується конституційною більшістю складу Верховної Ради України.

Адміністративна організація роботи АРК урегульовується функціонуванням:

Парламенту - Верховної Ради Автономної Республіки Крим, який складається із депутатів, що обираються на загальних, рівних, прямих виборах, шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Депутати парламенту припиняють свої повноваження із припиненням повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Чергові вибори відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень останнього скликання. Верховна Рада Автономної Республіки Крим приймає *рішення та постанови*.

Уряду - Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Голова Ради Міністрів Автономної Республіки Крим призначається та звільняється Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням з Президентом України. Міністри та решта органів виконавчої влади (голови республіканських комітетів і заступники Голови Ради Міністрів АРК) призначаються Верховною Радою АРК за поданням Голови Ради Міністрів АРК.

Суду – в Автономній Республіці Крим правосуддя здійснюється судовою системою України.

В АРК діє також представник Президента України, статус якого визначений законом України.

Згідно з Конституцією України Автономна Республіка Крим *нормативно врегульовує* такі питання:

- 1) сільське господарство і лісництво;
- 2) меліорація та кар'єри;
- 3) громадські роботи, ремесла, промисел, благодійність;
- 4) містобудування, житлове господарство;
- 5) туризм, готельна справа, ярмарки;
- 6) музеї, бібліотеки, заклади культури, театр, заповідники;
- 7) транспорт, автошляхи, водопроводи;
- 8) мисливство та рибальство;
- 9) санітарні служби, лікарські служби.

До *сфери відання* Автономної Республіки Крим відносяться такі питання:

- 1) призначення виборів, затвердження складу виборчих комісій;

- 2) місцеві референдуми;
- 3) забезпечення прав та свобод громадян, зокрема: охорона правопорядку, охорона національної злагоди, охорона громадської безпеки;
- 4) участь у програмах повернення депортованих народів;
- 5) функціонування та розвиток державної і національних мов та культур, охорона пам'яток історії;
- 6) управління майном;
- 7) розробка, затвердження та виконання бюджету Автономної Республіки Крим відповідно до податкової та бюджетної політики України;
- 8) реалізація програм: соціально-економічного розвитку, культурного розвитку, природокористування, Охорони довкілля;
- 9) визначення статусу місцевостей як курортів, а також встановлення зон санітарної охорони курортів;
- 10) ініціювання введення надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації.

Законом України можуть бути делеговані також інші повноваження.

З мотивів невідповідності Конституції України Президент України може зупинити дію нормативно-правових актів Верховної Ради АРК із одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо встановлення їх конституційності.

3. Особливості конституційно-правового статусу столиці України, міста-героя Києва та міста Севастополя.

Київ - столиця України.

Це політичний та адміністративний центр України.

Це місце розташування резиденції центральних органів державної влади, зокрема: Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України та багато інших.

Це є духовний, культурний, історичний, науково-освітній центр України.

У Києві розташовуються дипломатичні представництва та представництва міжнародних організацій.

Правовідносини щодо міста Києва врегульовується Конституцією України та законом України «Про столицю України - місто-герой Київ».

Як відомо, за адміністративно-територіальним поділом місто Київ складається із 10 районів – це: Дарницький, Деснянський, Дніпровський, Голосіївський, Оболонський, Подільський, Печерський, Святошинський, Солом'янський та Шевченківський.

Кожний із цих районів має свою територіальну громаду, яка, в свою чергу, може організовувати збори, ініціювати розгляд питань та формувати органи самоорганізації населення, а також формувати представницькі органи: міську раду та районну раду.

Міська рада є обов'язковим постійно діючим органом, а *районна рада* може бути створена шляхом референдуму відповідною територіальною громадою чи за рішенням міської ради. Питання створення районної ради залежить від таких чинників доцільності, населеності району та інше.

Міська рада - складається із голови, секретаріату та президії.

Голова Київської міської ради призначається шляхом виборів та припиняє свої повноваження в кінці п'ятирічного строку.

Секретаріат Київської міської ради очолює секретар. Секретар є заступником голови та обирається із числа депутатів; Секретаріат здійснює організаційне, правове, інформаційне, аналітичне та матеріально-технічне забезпечення; Секретаріат сприяє здійсненню взаємодії з місцевими державними адміністраціями та районними радами.

Президія Київської міської ради – це дорадчий орган, створений для узгодження позицій. Складається із голови, заступників голови, комісій, груп та фракцій.

Київську *районну раду* очолює голова та його заступники, які обираються із числа депутатів ради, шляхом таємного голосування.

У Києві також діють два види адміністрацій – Київська міська державна адміністрація та Київська районна державна адміністрація (останніх є 10 - відповідно до кожного району). Вони виконують два типи функцій:

1) функції державної виконавчої влади; 2) функції виконавчої влади місцевого самоврядування.

Ця особливість впливає на всю подальшу організацію влади.

Київська міська державна адміністрація.

Міська адміністрація очолюється головою, який формально призначається Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Проте голова адміністрації та голова Київської ради – це одна і та ж особа.

Заступників голови адміністрації є два типи: 1) ті, які реалізують функції державної виконавчої влади. Вони призначаються Головою Київської міської адміністрації за погодженням з Президентом України та Кабінетом Міністрів України; 2) ті, які реалізують функції виконавчої влади місцевого самоврядування. Вони призначаються Головою Київської міської адміністрації за погодженням з Київською міською радою.

Київська районна державна адміністрація.

Голова Київської районної адміністрації призначається двома способами:

- 1) якщо відповідна районна в місті Києві рада була створена, то голова районної адміністрації спершу обирається районною радою (в якості голови ради), а тоді призначається Президентом України в якості голови адміністрації;
- 2) якщо відповідної районної в місті Києві рада не було створено, то голова районної адміністрації призначається Президентом України за пропозицією Кабінету Міністрів України (згідно зі статтею 118 Конституції України).

Київські районні державні адміністрації підпорядковані Київській міській державній адміністрації, але підзвітні та підконтрольні відповідним районним радам як виконавчі органи таких рад (якщо вони існують).

Для міста Києва також передбачені державні гарантії:

- 1) окремий рядок у Державному бюджеті України. Кошти надаються виключно на цільове використання;
- 2) затвердження стабільних бюджетних відносин, не менше ніж на 2 роки;
- 3) надання субвенцій та ресурсів від Держави;
- 4) надання державних гарантій на інвестиції;
- 5) виплата компенсацій за угодами щодо використання будівель, споруд, земель органами, які повинні бути розташовані в столиці України;
- 6) передача територіальній громаді у власність акцій, паїв підприємств, установ та організацій державної власності, які знаходяться в місті Києві;
- 7) надання урядових телекомунікацій, каналів зв'язку для виконання функцій столиці;
- 8) надання власного ефірного теле- та радіомовлення, кабельне телебачення для виконання функцій столиці.

Компенсація за збитки, завдані заходами державного, міжнародного характеру та у разі надзвичайних ситуацій із тих же причин.

Севастополь.

Щодо цього міста в Україні відсутнє належне нормативно-правове регулювання. Це зумовлено історично-політичними обставинами, які склалися щодо цього міста та Автономної Республіки Крим.

Місто Севастополь за своєю адміністративною структурою складається з чотирьох районів: Балаклавський, Гагарінський, Ленінський та Нахімовський, а також міст – м. Севастополь, м. Балаклава, м. Інкерман, м. Кача та 29 сіл. У Севастополі діє міська рада. Голова ради обирається з депутатів. Кожний з чотирьох районів має районні адміністрації. Голови адміністрацій призначаються Президентом України. Окремо діє Представник Президента України.

Тема 13. Місцеве самоврядування в Україні

- 1. Поняття місцевого самоврядування**
- 2. Система і функції місцевого самоврядування в Україні**
- 3. Територіальна громада в системі місцевого самоврядування**
- 4. Організаційно-правові форми місцевого самоврядування та гарантії місцевого самоврядування**
- 5. Взаємовідносини органів місцевого самоврядування з місцевими органами державної влади**

1. Поняття місцевого самоврядування

Правові відносини, пов'язані з місцевим самоврядуванням, урегульовані розділом 11 Конституції України та законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

В якості правового явища місцеве самоврядування бере свій початок від Магдебурзького права, котре було сформоване в 1188 році в Магдебурзі (Німеччина). Воно означало право міста на самовизначення, тобто можливість приймати рішення без узгодження з королем чи центральною державною адміністрацією.

Місцеве самоврядування в Україні є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Виходячи з визначення, суб'єктами права на місцеве самоврядування є жителі села; жителі кількох сіл, які добровільно об'єдналися в одну сільську громаду; жителі селищ; жителі міст. Саме в такій послідовності формується сутність територіальної громади.

2. Система та функції місцевого самоврядування в Україні

Як було зазначено в попередній темі, адміністративно-територіальний устрій України складається із областей, районів, міст, районів у містах, сіл та селищ. Виходячи із цього, організація місцевого самоврядування складається із обласних, районних, міських, районних у містах, сільських та селищних рад, а також обласних, районних і в окремих випадках районних у містах адміністрацій, котрі здійснюють повноваження центральних органів виконавчої влади.

Виконавчі повноваження місцевого значення в містах, селах та селищах здійснюються через відповідні виконавчі комітети. Центральним суб'єктом формування органів місцевого самоврядування (крім адміністрацій, які виконують повноваження центральних органів виконавчої влади та формується відповідною виконавчою владою) є *територіальна громада*, яку розглянемо нижче.

Голови сільських, селищних та міських рад обираються на загальних, прямих виборах, шляхом таємного голосування. А от голова районної та обласної ради обираються депутатами відповідних рад строком на п'ять років. Ці голови очолюють виконавчі органи та ведуть засідання рад.

Депутати рад обираються жителями сіл, селищ, міст, районів та областей на загальних, прямих виборах, шляхом таємного голосування. Вибори відбуваються в останню неділю жовтня *п'ятого року повноважень*. Депутати припиняють свої повноваження з моменту припинення повноваження самих рад та з інших причин, передбачених законодавством.

Обласні та районні ради згідно з Конституцією України виконують такі повноваження :

- 1) затверджують районні та обласні бюджети. При цьому бюджет формується із:
 - а) коштів державного бюджету, цільове призначення яких – це розподіл між територіальними громадами та на виконання спільних проектів;

б) коштів, які залучені з місцевих бюджетів для соціально-економічних та культурних програм і контроль за ними;

2) затверджують програми відповідного соціально-економічного та культурного розвитку областей та районів.

Рішення, які приймаються відповідними радами, є обов'язковими до виконання та з мотивів невідповідності Конституції України та законів України можуть бути зупинені (у встановленому законодавством порядку з одночасним зверненням до суду).

Право місцевого самоврядування захищається судом.

Основними функціями місцевого самоврядування є:

- 1) забезпечення правопорядку, охорона прав та законності;
- 2) соціальний захист населення;
- 3) захист прав місцевого самоврядування (тобто захист можливостей самостійно приймати рішення);
- 4) залучення населення до питань місцевого і загальнодержавного значення;
- 5) управління комунальною власністю;
- б) надання соціальних послуг населенню;
- 7) соціально-економічний та культурний розвиток.

3. Територіальна громада в системі місцевого самоврядування

Територіальні громади за своєю правовою природою є джерелом для створення *представницьких органів влади та органів самоорганізації населення*. До представницьких органів відносяться сільські ради, селищні ради, міські ради, а також районні та обласні ради.

Органи самоорганізації населення бувають: квартирні, будинкові, вуличні та інші. Територіальна громада формує ці органи з ініціативи жителів. Органи самоорганізації населення функціонують на основі: *компетенції, фінансів та майна*, які їм передає сільська, селищна чи міська рада.

Матеріальною та фінансовою основою для функціонування територіальних громад є: майно (рухоме, нерухоме), доходи бюджету, кошти

(інвестиції), земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад, об'єкти спільної власності районних і обласних рад, які передані в управління.

Повноваження територіальної громади:

- 1) управління майном комунальної власності;
- 2) затвердження бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, а також контроль за їх виконанням;
- 3) встановлення місцевих податків та зборів;
- 4) забезпечення проведення місцевих референдумів та встановлення їх результатів;
- 5) утворення, організація, ліквідація комунальних підприємств, установ та організацій, контроль їх діяльності;
- 6) затвердження програми соціально-економічного та культурного розвитку;
- 7) інші повноваження визначені законом.

Територіальні громади мають право на об'єднання з іншими територіальними громадами на основі договору. Матеріальним фундаментом такого об'єднання є комунальна власність, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів. На цій основі здійснюється спільне фінансування комунальних підприємств, установ та організацій (наприклад, спільне будівництво очисних споруд, електростанцій чи мостів).

4. Організаційно-правові форми місцевого самоврядування гарантії місцевого самоврядування

До організаційно-правових форм місцевого самоврядування відносяться:

- 1) форма самоорганізації населення (квартирні, будинкові, вуличні та інші);
- 2) участь населення у місцевому референдумі, загальних зборах, місцевих ініціативах щодо розгляду питань у раді, громадські слухання, створення спеціальних асоціацій мешканців та інше;
- 3) представницькі органи (сільські, селищні, міські ради, обласні та районні ради);

- 4) комунальні юридичні особи із визначеними повноваженнями та певною юридичну відповідальність.

Гарантії місцевого самоврядування:

- 1) територіальні громади, органи та посадові особи самостійно реалізують свої повноваження;
- 2) виконавча влада не має право втручатися в законну діяльність місцевого самоврядування та вирішувати питання, які належать до юрисдикції місцевого самоврядування (окрім делегованих радам повноважень, визначені законом);
- 3) про розгляд спільних питань органи місцевого самоврядування повинні бути попереджені заздалегідь;
- 4) органи місцевого самоврядування мають право звертатися до суду щодо незаконних актів органів виконавчої влади.

Державні гарантії для місцевого самоврядування:

- 1) центральні органи публічної влади беруть участь у формуванні доходів бюджету місцевого самоврядування;
- 2) держава надає фінансову підтримку місцевому самоврядуванню;
- 3) держава здійснює компенсацію витрат органів місцевого самоврядування, які виникли через рішення органів державної влади.

5. Взаємовідносини органів місцевого самоврядування із місцевими органами державної (центральної) влади

Взаємовідносин між органами місцевого самоврядування (місцевими радами) та місцевими органами центральної влади органами (районним, обласними адміністраціями та інше) в Україні врегульовано Конституцією України, законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», законом України «Про місцеві державні адміністрації».

Конституцією України передбачено повноваження органів виконавчої влади, які можуть виконувати органи місцевого самоврядування. Такі повноваження є підконтрольними органам центральної виконавчої влади. Держава здійснює фінансування цих повноважень за рахунок:

- 1) державного бюджету;
- 2) переданням окремих загальнодержавних податків; 3) шляхом передачі об'єктів майна.

Згідно із законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеві державні адміністрації підзвітні районним та обласним радам:

- щодо програм соціально-економічного та культурного розвитку в межах районних і обласних бюджетів;
- щодо делегованих повноважень відповідним адміністраціям.

Згідно з Конституцією України та зазначеного закону депутати районної чи обласної ради можуть висловити недовіру голові обласної або районної адміністрації. У цьому випадку Президент України надає обґрунтовану відповідь. Якщо ж недовіру висловлює 1/3 від загального складу ради, то Президент України приймає рішення про відставку такого голови адміністрації.

Законом України «Про місцеві державні адміністрації» (статті 33, 34, 35) передбачено, що *місцеві державні адміністрації та сільські, селищні, міські ради взаємодіють між собою:*

- місцеві районні та обласні адміністрації сприяють у здійсненні повноважень місцевим радам;
- здійснюють контроль за делегованими виконавчою владою повноваженнями;
- державні адміністрації зміцнюють матеріальну та фінансову базу місцевого самоврядування;
- вирішують економічні, соціальні та культурні питання;
- державні адміністрації розглядають пропозиції депутатів та органів місцевого самоврядування;

- здійснюють спільний розгляд питань, які належать до юрисдикції обох органів. Про такий розгляд повідомляють заздалегідь. У ньому беруть участь, вільно висловлюють зауваження та пропозиції всі учасники від місцевого самоврядування;
- голови місцевих державних адміністрацій, заступники, керівники відомств та інші представники можуть бути присутніми на засіданнях місцевих рад, бути вислуханими з питань їх компетенції.

Місцеві державні адміністрації не можуть втручатися у діяльність місцевого самоврядування.

Місцеві державні адміністрації можуть укладати договори щодо спільних програм у випадках визначених законом.

Голова місцевої державної адміністрації на засіданні місцевої ради має:

- 1) право надавати пропозиції;
- 2) право дорадчого голосу;
- 3) обов'язок щорічної звітності щодо виконання бюджету, програм та делегованих повноважень.

Тема 14. Конституційно-правова реформа в Україні

1. Конституційна реформа як засіб підвищення правової ефективності

2. Зміна форми державного правління та етапи конституційно-правової реформи України

1. Конституційна реформа як засіб підвищення правової ефективності

Реформа (лат. *reformare*) означає *змінювати, перебудовувати, перетворювати*. Із точки зору філософії зміни відбуваються двома шляхами - через революцію чи еволюцію. *Революційні зміни*, пов'язані з прямою волею людини, зумовлені певними інтересами (зазвичай нагромадженими потребами). *Еволюційні зміни* зумовлені суспільним розвитком, поєднанням тенденцій та новацій. *Тенденції* - це ступінь сталої зрілості суспільства (тобто чи готове воно до змін). *Новації* - це впровадження нових ідей (продуктів), які відрізняються від попередніх своєю ефективністю.

Право – це складова культури суспільства. Тому зміни, які відбуваються у праві, пов'язані саме із вищенаведеною схемою змін у суспільстві. Проте, окрім інтеракції (взаємодії) тенденцій та новацій, правові зміни також пов'язані з аксіологічною складовою та юридичною технікою. *Аксіологічна складова* – це ціннісна частина в праві, тобто принципи, ідеї, прагнення, які лягають в основу правової норми. *Юридична техніка* – це зовнішня форма правової норми, спосіб її матеріального вираження. *Аксіологічна складова* – це частина конструкції змісту правової норми разом із предметом регулювання (тобто, яка ідея вкладена в правову норму, які відносини та в який спосіб регулюються цією нормою), а юридична техніка – це інструмент для надання форми правовій нормі (тобто, як норма звучить, у який спосіб виражається).

Втім, зміни до конституції та її складових - суспільного ладу та державного ладу, завжди відрізняються своєю специфікою (по відношенню до змін звичайного законодавства). Основний Закон повинен, з одного боку, бути постійним, а з іншого боку, реагувати на суспільні тенденції та новації. Тому

для того, щоб зберегти баланс між постійністю акту та мінливістю сфер суспільного життя як правового регулювання на найвищому рівні, конституція має два запобіжні елементи: *верховенство та стабільність*.

Верховенство забезпечується тим, що:

- 1) конституція є найвищим актом в ієрархії законодавства;
- 2) конституція функціонує та врегульовує найважливіші суспільні відносини;
- 3) конституція базується на найфундаментальніших цінностях (рівності, свободі, гідності).

Стабільність забезпечується:

- 1) особливим способом тлумачення конституції;
- 2) особливим способом внесення змін до конституції;
- 3) захистом та контролем найвищих органів державної влади.

Поєднання цих двох елементів дозволяє конституції функціонувати за будь-яких суспільних обставин та одночасно змінюватися відповідно до найвагоміших суспільних потреб (тенденцій та новацій).

2. Зміна форм державного правління та етапи конституційно-правової реформи

Форма державного управління - це система інституційно-правових відносин, на основі яких функціонує організація публічної влади. У республіці розрізняються такі форми державного правління: президентська, парламентська та змішана. Критеріями розмежування (які також називають модифікаційними) згідно з теорією держави і права вважаються такі:

- визначення інституційної форми голови держави;
- визначення способу набуття повноважень глави держави;
- вплив держави на інші гілки влади;
- спосіб утворення уряду;
- вплив уряду на організацію публічної влади (обмежений чи необмежений);
- кому уряд підпорядкований.

Основними етапами конституційно-правової реформи в Україні, враховуючи контекст зміни форми державного правління, варто виділити такі дати:

1) 16 липня 1990 року - прийняття Декларації про державний суверенітет України;

2) 24 серпня 1991 року - прийняття Акту проголошення незалежності України;

3) 8 червня 1995 року - прийняття Конституційного договору - Угоди між Парламентом України та Президентом щодо особливостей врегулювання відносин на найвищому рівні;

4) 28 червня 1996 року - прийняття Конституції України;

5) 8 грудня 2004 року - прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України» під № 2222-4, за який було проголосовано в пакеті із іншими законами. Власне зміна форми державного правління в Україні починається саме від цього закону. Він був прийнятий у період Помаранчевої революції, коли провладна сила знала, що втрачає пост Президента України і у зв'язку із цим перебрала на себе домінуючу позицію щодо формування уряду без порушень системи стримування та противаг гілок влади (*порівняйте: п.12 ст.85 Конституції України 1996 року –«надання згоди (Верховною Радою України - автор) на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України» та п.12 ст.85 Конституції України згідно зі змінами від 2004 року – «призначення (Верховною Радою України - автор) за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення та радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України»). Це означає, що форма правління стала парламентсько-президентською;*

6) 30 вересня 2010 року - Конституційний Суд України відновив Конституцію України 1996 року та скасував Закон України № 2222-4 за недотримання конституційної процедури його прийняття. У цей період партія («Регіонів»), яка до 2004 року була при владі, знову здобула пост Президента України. Тому формування уряду через домінуючі позиції парламенту перестало бути актуальним. Закон № 2222-4 був скасований. Конституція України 1996 року знову набула чинності, а форма правління стала президентсько-парламентською;

7) 1 лютого 2011 року – внесення змін до Конституції України стосовно уніфікованого строку проведення чергових виборів (через кожні 5 років) для всіх представницьких органів державної влади;

8) 19 вересня 2013 року - прийнято Закон України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» (щодо рахункової палати). Контроль Рахункової палати Верховної Ради України поширювався на надходження та видатки парламенту. Раніше це стосувалося тільки видатків;

9) 21 лютого 2014 року - прийнято Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України зі змінами від 2004, 2011 та 2013 року». Після Революції гідності четвертий Президент України втік, покинувши свої повноваження. Відповідні зміни зумовили те, що домінуючу роль у формуванні уряду знову набула Верховна Рада України, а форма держаного правління стала парламентсько-президентською;

10) 2 червня 2016 року – відбулася реформа правосуддя з відповідними змінами в Конституції України. Розділ 7 Основного Закону – «Прокуратура» -був скасований, а судова гілка влади набула трьохланкової системи з вищими спеціалізованими судами, були також внесені інші зміни;

11) 7 лютого 2019 року - внесено зміни, пов'язані з вибором курсу держави на членство в Європейський Союз та НАТО;

12) 3 вересня 2019 року - скасування недоторканості народних депутатів України.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України № 254к/96-ВР: станом на 1 січня 2020 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 30, 141.. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 38, ст. 502 – 1991. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>

3. Виборчий кодекс України: станом на 15 березень 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2020, № 7, №8, №9, ст. 48. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

4. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР, 1990, № 31, ст. 426 – 1999. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>

5. Закон України "Про Автономну Республіку Крим": станом на 3 березня 1998 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1995, №11, ст.69 – 1998. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95/95-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Закон України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність": станом на 16 липня 2021 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2013, №27, ст.282 – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

7. Закон України "Про відновлення дії окремих положень Конституції України" (зі змінами від 2004, 2011, 2013 року): від 21 лютого 2014 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2014, № 11, ст.143 – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text>

8. Закон України "Про внесення змін до Конституції України"(№2222-4): станом на 8 грудня 2004 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2005, № 2, ст.44 – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15/ed20041208#Text>

9. Закон України "Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) ": від 2 червня 2016 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2016, № 28, ст.532 – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n161>

10. Закон України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) ": від 7 лютого 2019 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2019, № 9, ст.50 – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>

11. Закон України "Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)": від 3 вересня 2019 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2019, № 38, ст.160 – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20#n5>

12. Закон України "Про внесення змін до статті 98 Конституції України": від 19 вересня 2013 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2014, № 11, ст.142 – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-18#Text>

13. Закон України "Про всеукраїнський референдум": станом на 26 січня 2021 р. [Електронний ресурс] // Голос України від 10 квітня 2021 року, № 67. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>

14. Закон України «Про громадянство України»: станом на 2 квітня 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2001, №13, ст.65.- 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.

15. Закон України "Про державну службу": станом на 7 травня 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради, 2016, № 4, ст. 43. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

16. Закон України "Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим": станом на 17 грудня 2009 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1999, №5-6, ст.43 – 1999. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-14#Text>

17. Закон України "Про Кабінет Міністрів України": станом на 15 червня 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради , № 13, ст. 222. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

18. Закон України "Про Конституційний Суд України": станом на 11 квітня 2021 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2017, №35, ст.376 – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

19. Закон України "Про місцеве самоврядування": станом на 10 липень 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1997, № 24, ст.170 – 1997. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

20. Закон України "Про місцеві державні адміністрації": станом на 15 червень 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1999, № 20-21, ст.190 – 1999. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

21. Закон України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства": станом на 14 серпня 2021 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2012, № 19-20, ст. 179. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.

22. Закон України "Про прокуратуру": станом на 7 травня 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2015, №2-3, ст.12 – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

23. Закон України "Про регламент Верховної Ради України": станом на 20 травня 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2010, №14-15, №16-17, ст.133 – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

24. Закон України "Про статус народного депутата України": станом на 20 травня 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1993, №3, ст.17 – 1993. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>

25. Закон України "Про столицю України – місто-герой Київ": станом на 1 січня 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1999, №11, ст.79 – 1999. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text>

26. Закон України "Про судоустрій і статус суддів": станом на 22 березня 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2016, №31, ст.545 – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

27. Закон України "Про центральні органи виконавчої влади": станом на 7 травня 2022 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2011, № 38, ст. 385. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

28. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 18, ст. 133 – 1995. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text>

Доктринальні джерела:

1. Бакумова О. С. Конституційне право України: підручник [Електронний ресурс] / О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука // Харків. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://cutt.ly/JZtptq2>.

2. Кафарський В. І. Конституційне право України у схемах: навчальний посібник / В. І. Кафарський, І. І. Припхан. – Київ: Видавництво Ліра, 2013. – 272 с.

3. Ковалів М. В. Конституційне право України: навчальний посібник [Електронний ресурс] / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, М. М. Бліхар // ТОВ"Ліга-прес". – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://cutt.ly/4ZttbSh>

4. Конституційне право України: навчальний посібник [Електронний ресурс] / [М. І. Козюбра, Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська та ін.] // Ваіт. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959_0.pdf.

5. Конституційне право України: підр. для студ. вищ. навч.закл. та фак. / В. Я.Тацій, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, Ю. М. Козюбра. – Київ: Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.

6. Кравченко В. В. Конституційне право України: навчальний посібник / В. В. Кравченко. – Київ: Атіка, 2002. – 480 с.

7. Майданник О. О. Конституційне право України: навчальний посібник [Електронний ресурс] / О. О. Майданник // Алерта. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Maid_2011_1.pdf

8. Совгіря О. В. Конституційне право України. Повний курс: навчальний посібник / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. – Київ: Юрінком Інтер, 2021. – 556 с.

9. Тертишник В. М. Конституція України: науково-практичний коментар / В. М. Тертишник. – Київ: Алерта, 2022. – 430 с.

10. Тодика Ю. М. Конституційне право України: підручник для студентів вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / Ю. М. Тодика, В. С. Журавський. – Київ: Видавничий Дім "Ін Юре", 2002. – 544 с. – Режим доступу

https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONST_PRAVO_2002.pdf.

11. Федоренко В. Л. Конституційне право України. Підручник / В. Л. Федоренко. – Київ: ЛПра-К, 2016. – 616 с.
12. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник / О. Ф. Фрицький. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с. (3-є вид., перероб. і допов.).
13. Чушенко В. І. Конституційне право України: підручник / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць. – Київ: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – 488 с.
14. Шаптала Н. К. Конституційне право України: навчальний посібник / Н. К. Шаптала, Г. В. Заборожня. – Дніпропетровськ: ТОВ "Лізунов Прес", 2012. – 472 с.
15. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. - К. : Либідь, 2005. - 568 с.
16. Шляхтун П. П. Конституційне право України: підручник / П. П. Шляхтун. – Київ: Освіта України, 2010. – 592 с.